

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ.2444-2445: กรณีศึกษากลุ่มองค์มั่น” ผู้วิจัยได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยแบ่งสาระสำคัญได้ดังนี้

1. ความหมายของความเชื่อ
2. แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อพระศรีอริย์
3. แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่ออื่น ๆ ในวิถีของชีวิตคนอีสาน
4. แนวความคิดเกี่ยวกับการครองอำนาจ
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. นิยามศัพท์เฉพาะ

ความเชื่อ เป็นปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้อยากเห็น (Curiosity) จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิม เริ่มต้นตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารก และมีพัฒนาการกลายมาเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็กจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ (สุวัฒน์ จันทระจาง, 2540, หน้า 7) ความเชื่อ (Belief) ยังมีอิทธิพลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลเป็นอย่างมาก ทั้งส่วนที่เป็นพฤติกรรม และอารมณ์ความรู้สึก ความเชื่อเป็นที่มาของพฤติกรรมต่าง ๆ เป็นแบบแผนกำหนดพิธีกรรม ความเชื่อมักจะเป็นสิ่งที่ลบเลือนได้ยาก แต่อาจเปลี่ยนแปลงได้หากมีข้อมูลที่น่าเชื่อถือกว่าเข้ามาแทนที่ และตลอดชั่วชีวิตของแต่ละบุคคลจะมีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ มากมาย ทั้งความเชื่อที่มีเหตุผล ซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ ความเชื่อที่ยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ และความเชื่อแบบมโนสำนึกไร้เหตุผล (สุภาวดี เจริญเศรษฐม, 2548, หน้า 74-75)

ความหมายของความเชื่อ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า เชื่อ ไว้ว่า “เห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้ใจ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 372)

มีนักวิชาการหลายท่าน ได้กล่าวถึงความหมายของความเชื่อไว้ดังนี้

จันทร์ศรี นิตยฤกษ์ กล่าวไว้ว่า ความเชื่อไม่ว่าจะเกิดจากความรู้สึก หรือการไตร่ตรองด้วยเหตุผลหรือไม่ก็ตาม เมื่อมนุษย์เกิดความเชื่อแล้วมักแสดงออกทางกายและวาจาให้ปรากฏ

ความเชื่อย่อมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับประเพณี สุภาษิต คำพังเพย และคติชนแขนงอื่น ๆ (จันทร์ศรี นิตยฤกษ์, ม.ป.ป., หน้า 111 อ้างถึงใน อารี ถาวรเศรษฐ์, 2546, หน้า 94)

สุภาวดี เจริญเศรษฐม (2548) กล่าวว่า ถ้าหากแปลความหมายตามถ้อยคำแล้ว ความเชื่อ (Belief) หมายถึง การยอมรับ หรือเชื่อถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือในเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน ซึ่งบุคคลนั้นได้ประสบหรือได้รับรู้มา การยอมรับหรือเชื่อถือนั้นอาจมีเหตุผลมาพิสูจน์อธิบายหรือไม่ก็ได้ ในแง่คติชนวิทยามีคำที่ใช้หมายถึงความเชื่ออยู่ 2 คำ ได้แก่ ความเชื่อ (Belief) และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเชื่อใน โชคลาง สิ่งเร้นลับหรืออำนาจวิเศษ (Superstition) ความเชื่อในความหมายแรก (Belief) เป็นความเชื่อที่อาจจะมีหรือ ไม่มีการพิสูจน์ก็ได้ แต่หากเป็นความเชื่อในเรื่อง โชคลางหรือสิ่งเร้นลับ (Superstition) มักจะ ไม่มีการพิสูจน์โดยหลักเหตุผลหรือข้อเท็จจริงใด ๆ บางครั้งความเชื่อเรื่องโชคลางหรือสิ่งเร้นลับ จะถูกเหมารวมเป็นความเชื่อของคนทั่วไปในสังคม ที่ไม่สามารถหักล้างได้ด้วยเหตุผลเชิงตรรกะหรือการทดลองทางวิทยาศาสตร์ เช่น ความเชื่อเรื่องงูไฟฟ้าของชนในภาคอีสาน ความเชื่อลักษณะนี้จะเรียกว่า ความเชื่อของกลุ่มคนหรือความเชื่อพื้นบ้าน (Folk Belief) ความเชื่อแบบนี้เป็นความเชื่อที่ไม่ต้องการคำอธิบายใด ๆ

ในทางคติชนวิทยาก็ยังมีการจำแนกความเชื่อออกเป็น 4 ประเภทด้วยกัน คือ (สุภาวดี เจริญเศรษฐม, 2548, หน้า 76)

1. ความเชื่อเรื่องวงจรชีวิตของมนุษย์ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิด การตาย ร่างกาย สุขภาพ และวิถีการดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ
2. ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ ภูตผีปีศาจ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ และเวทมนต์คาถา
3. ความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยา และ โลกมนุษย์ ได้แก่ ความเชื่อเกี่ยวกับฤดูกาล ลมฟ้า อากาศ การโคจรของดวงดาว อิทธิพลของปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น สุริยุปราคา และดาวหาง
4. ความเชื่อเบ็ดเตล็ด ได้แก่ ความเชื่ออื่น ๆ ที่ไม่จัดอยู่ใน 3 ประเภทแรกที่กล่าวมาข้างต้น

แต่ในความหมายโดยทั่วไป ความเชื่อมักจะเป็นการยอมรับ หรือเชื่อถือโดยไม่มีการไตร่ตรอง หรือไม่มีการพิจารณาเหตุผลประกอบ คำที่มีความหมายใกล้เคียงกับความเชื่อ และจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับความเชื่อมีหลายคำ เช่น ความเลื่อมใสศรัทธา (Faith) ซึ่งมักใช้ในเรื่องศาสนา และความเลื่อมใสในพระเจ้า ความเชื่อถือว่าวางใจ (Trust) ซึ่งใช้กับเรื่องในชีวิตประจำวัน เช่น มีความเชื่อถือว่า ลูกหนี้สามารถจะชำระหนี้ได้ตามกำหนดเวลาที่ตกลง และความเชื่อมั่น (Confidence) ความเชื่อแบบนี้มักจะใช้หมายถึง ความเชื่อในสถานการณ์ที่เกี่ยวกับการคาดหวังในบางสิ่งบางอย่าง ถ้าสิ่งนั้นมีความเป็นไปได้สูงที่จะเกิดขึ้นตามที่คาดหวัง ซึ่งก็ถือว่ามีความเชื่อมั่นในสิ่งนั้น

สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์ ได้แบ่งความเชื่อออกเป็น 2 อย่างคือ

1. ความเชื่ออย่างมมาย เป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เนื่องจากความกลัวและความไม่รู้ ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ และแสดงพฤติกรรมต่อสิ่งนั้น ๆ ตามความเชื่อที่คิดว่าทำอย่างนั้นแล้วสิ่งนั้นจะดับทุกข์ และช่วยบันดาลสุขให้แก่ตน เช่น การที่มนุษย์กราบไหว้บูชา หรือพันผ้าให้ต้นไม้ใหญ่ ๆ ด้วยเข้าใจว่าต้นไม้มีเทพเจ้าสิงสถิตย์อยู่ เป็นต้น

2. ความเชื่ออย่างมีเหตุผล เป็นความเชื่อที่มีหลักการมีเหตุผลน่าเชื่อถือขึ้น เชื่อว่าถ้าทำอย่างนี้แล้วจะเกิดผลอย่างนั้น เช่น เชื่อว่าปลูกต้นไม้ใหญ่ไว้ใกล้บ้านไม่ดี เพราะรากของต้นไม้จะชอนไชเข้าไปในบ้าน หรือกิ่งของต้นไม้จะหักลงมาทับบ้าน (สมปราชญ์ อัมมะพันธุ์, 2536, หน้า 8)

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปความหมายของความเชื่อได้ว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับ หรือเชื่อถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เหมาะสมต่อเนื่องมาเป็นระยะเวลานาน อาจเป็นความเชื่อที่มีการพิสูจน์หรือไม่ก็ได้

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อพระศรีอารีย

ก่อนจะกล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย ผู้วิจัยขอหยิบยกเรื่องพุทธทำนายในศาสนาพุทธ เพื่อโยงไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าว โดยพุทธทำนายได้กล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งพระพุทธองค์ดำรงพระชนม์อยู่ ได้ตรัสแก่พระอานนทว่า

ดูก่อนอานนท์ เมื่อศาสนาของของตถาคตล่วงเลยไปถึงกึ่งพุทธกาล สัตว์โลกทั้งหลายที่เกิดในยุคนี้ จะพบแต่ความลำบากทุกชาติทุกศาสนา ตามธรรมชาติอันหมุนเวียนของโลกที่หมุนไปใกล้ความแตกสลาย แผ่นดินแผ่นดินน้ำจะลุกเป็นไฟ มนุษย์และสัตว์จะได้รับภัยพิบัติสารพัดทั่วทุกทิศ คนในสมัยนั้นจะมีนิสัยโหด ดุจกำเนิดจากสัตว์ป่า อารมณ์จะร่าเริงฟุ้งกันเองถึงเลือนลาง แผ่นดินแผ่นดินน้ำ ส่วนเวไนยสัตว์ ผู้ชวนชวายนในกุศลตามวณะของตถาคตก็จะระงับร้อนไม่รุนแรง บ้านเมืองใดมีความเคารพยำเกรงในพระรัตนตรัยและคุณบิดามารดา เคารพภักดิ์พิบัติจะเบาบาง แต่ก็จะมีภัยธรรมชาติไม่พ้น เริ่มแต่พุทธกาลล่วงเลย 2,500 ปี เป็นต้นไป ไฟจะลุกขึ้นมาทางทิศตะวันออก ไหม้วัดวาอาราม สมณะชีพรามณ์จะอดอยากยากเข็ญ ถูกไฟจะตกจากฟ้าเป็นเพลิงผลาญ เหล็กกล้าจะทะยานจากน้ำ มหาสมุทรจะชอกช้ำ สงครามจากทั่วทิศศึกจะติดเมือง ข้าวจะขาดแคลนทั่วแคว้นจะอดอยาก ฝั่ยมดป่าจะเข้าเมือง พระเสื่อเมืองทรงเมืองจะหนีเข้าไพร ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจจะเรียกแมลงผีเสื้อเหล็กนับแสนตัวมาปล่อยไฟเป็นไฟผลาญ ยักษ์หินที่ถูกสาปเป็นเวลานานจะตื่นขึ้นมาอาละวาดโลก ดินฟ้าอากาศจะแปรปรวน คลื่นจะพัง แผ่นดินจะถล่มเป็นทะเล โลกมนุษย์จะตั้งสู่ความหายนะ นักปราชญ์จะถูกทำร้ายให้สิ้นสูญ ในระยะนั้นศาสนาของตถาคตจะเสื่อมลงมาก เพราะพุทธบริษัทไม่ต้องอยู่ในศีลธรรม เชื่อคำคนโกง กล่าวคำเท็จ ไม่เคารพภักดิ์

นิยม คนประจบสอพลอได้รับความเชื่อถือในสังคม ผู้ที่มีศีลธรรม ประพฤติดีประพฤติชอบกลับไม่มีใครเคารพยำเกรง พระธรรมจะเริ่มเปล่งรัศมีฉายแสงส่องโลกอีกวาระหนึ่งก็ต่อเมื่อมีธรรมิกราชโพธิญาณบังเกิดขึ้นอยู่ในความอุปถัมภ์ของพระเถระผู้ทรงธรรมฤทธิ์ ทั้งสองพระองค์สถิตย์ ณ เบื้องต้นตะวันออกของมัชฌิมประเทศ จะเสด็จมาเสริมสร้างศาสนาของตถาคตให้รุ่งเรืองสืบไปถึง 5,000 พระวัสสา (พุทธฎีกาพยากรณ์, 2552)

พุทธทำนายดังกล่าวส่งผลให้ความเชื่อเรื่องการมาของพระศาสดาองค์ใหม่ หรือ พระศรีอาริยะเมตไตรย รวมไปถึงโลกอุดมคติในยุคนั้นศาสนาศรีอาริย์ ยังคงปรากฏเป็นความเชื่ออยู่ในสังคมไทยเรื่อยมา อีกทั้งได้รับความแพร่หลายผ่านวรรณกรรมทางศาสนา เช่น “เรื่องราวเกี่ยวกับนรก สวรรค์ และพระศรีอาริยะเมตไตรย” ได้มีการบรรยายไว้ในเรื่องพระมาลัยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระอรหันต์องค์หนึ่งชื่อ พระมาลัย มีฤทธิ์มากถึงกับได้ไปโปรดสัตว์ในนรก และเหาะขึ้นไปนมัสการพระธาตุจุฬามณีบนสวรรค์ ทำให้ได้พบพระศรีอาริย์ พระมาลัยได้นำเรื่องนรก สวรรค์ มาสั่งสอนประชาชนให้หมั่นทำบุญทำทานไว้เพื่อจะได้พบกับพระศรีอาริย์ ด้วยความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อพระศรีอาริย์ จึงทำให้เรื่องพระมาลัยมีอิทธิพลเหนือจิตใจของคนไทยตลอดมา และเป็นสาเหตุที่ทำให้เรื่องพระมาลัยแพร่หลายอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทุกภาคของประเทศไทย” (ชฎารัตน์ สรรพานิข, 2524, หน้า 4) เช่นเดียวกับคนอิสานที่ความเชื่อนี้ได้ผ่านทางการพึ่งเทศน์ในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ตามชนบท ให้ความเชื่อดังกล่าวฝังรากลึกลงในวิถีชีวิตของคนอิสาน ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์จึงเป็นมรดกทางศาสนาอย่างหนึ่งที่ตกทอดผ่านรุ่นสู่รุ่น และยังคงมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนอิสาน จัดว่าเป็นความเชื่อที่เป็นพื้นฐานอยู่อย่างมั่นคงในจิตใจของคนอิสาน

คายน (2527) อธิบายถึงลักษณะปรากฏการณ์ทางศาสนา ซึ่งเรียกว่า ความเชื่อพระศรีอาริย์ และมองศาสนาว่าเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ประสบการณ์ของมนุษย์มีความหมายสูงสุด และเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของพฤติกรรมมนุษย์ โดยสรุปความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์อย่างกว้าง ๆ ซึ่งคล้ายคลึงกับศาสนาอื่น เช่น ชาวคริสเตียนก็มีความเชื่อทำนองเดียวกัน คือเชื่อว่าพระคริสต์จะเป็นผู้จัดระเบียบโลกใหม่ แต่ความเชื่อพระศรีอาริย์ต่างจากความเชื่อเรื่องคำพยากรณ์อนาคตอื่น ๆ ตรงที่ว่าสมัยพระศรีอาริย์ใกล้จะมาถึง และเกิดในโลกนี้มากกว่าโลกในฝันอื่น ๆ นอกจากความเชื่อเรื่องการจัดระเบียบสังคมใหม่แล้วยังเชื่อว่าระเบียบปัจจุบันจะถูกทำลายลงไป และสิ่งหนึ่งที่แตกต่างอย่างชัดเจน คือระหว่างคนชั่วและคนดี คนดีจะรอดจากจากความเลวร้ายของระบบเก่า และมีชีวิตสงบสุขในโลกพระศรีอาริย์ ส่วนคนชั่วจะถูกทำลายไป

บางคนคิดว่าความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวข้องกับการตีความความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ เพราะความเชื่อเรื่องนิพพานซึ่งเป็นแก่นของพุทธศาสนาไม่ส่งเสริมความเชื่อ

พระศรีอาริย์ ความพยายามเข้าถึงนิพพาน หมายถึง การปฏิเสธความยุ่งเกี่ยวกับโลก นั่นคือความเชื่อทางพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่นำมาสนับสนุนความเชื่อพระศรีอาริย์ได้ แต่ความปรารถนานิพพานเป็นเป้าหมายของพุทธศาสนาไม่ใช่สิ่งที่พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ปฏิบัติ พิจารณาได้จากสังคมที่นับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท เช่น สังคมไทย ว่าการมุ่งสู่นิพพาน หรือการหลุดพ้น เป็นเป้าหมายประการแรกของชาวพุทธระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ ชาวพุทธระดับชาวบ้านดูเหมือนว่าปรารถนาจะได้ขึ้นสวรรค์ และมีโอกาสมีชีวิตที่มีความสุขในชาติหน้ามากกว่า แต่ไม่ได้แยกจากความเชื่อทางพุทธศาสนาอะไรเป็นพื้นฐานในเงื่อนไขต่าง ๆ ทำให้เกิดพฤติกรรมเกี่ยวกับพระศรีอาริย์

แม้ว่าพุทธศาสนาเถรวาทจะเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม แต่ความเชื่อที่สำคัญอีกอย่าง คือ บุญเกิดจากความดี อาจแบ่งหรืออุทิศให้ผู้อื่นได้ เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าขัดแย้งกับหลักกติกากฎแห่งกรรม แต่แนวความเชื่อนี้ก็พบในสังคมพุทธศาสนาเถรวาท แม้แต่ในพระไตรปิฎกก็ยืนยันเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในสังคมพุทธศาสนาเถรวาท มีบางคนเรียกได้ว่าเป็นผู้มีบุญ เชื่อกันว่าบุคคลเหล่านี้ได้สะสมบุญบารมีไว้มากมายตั้งแต่ชาติปางก่อน และผลบุญนี้เจือจานไปถึงผู้เกี่ยวข้องให้มีชีวิตดีขึ้นด้วย แนวคิดเรื่องผู้มีบุญนี้สัมพันธ์อย่างใกล้ชิด และชัดเจนกับความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ความเชื่อเรื่องพระพุทธรูป 2 องค์ คือ พระพุทธรูปที่เผยแผ่พระธรรมซึ่งเรายึดถืออยู่ทุกวันนี้ และพระศรีอาริย์ พุทธองค์ที่จะมาโปรดมนุษย์หลังจากเกิดศาสนาพุทธมาแล้ว 5,000 ปี ซึ่งเวลานั้นเป็นเวลาที่มีความเป็นอยู่ของมนุษย์ตกต่ำอย่างเลวร้าย นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออีกว่าการเสด็จมาของพระศรีอาริย์จะเร็วกว่านั้น โดยเสด็จมาเกิดในรูปของสามัญชน หรือยังอยู่ในรูปของสามัญชนที่รอการตรัสรู้เป็นพระศรีอาริย์ต่อไป

เห็นได้ชัดว่าความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์เมตไตรยและผู้มีบุญ เชื่อให้มีการตีความเข้ากับ ความเชื่อพระศรีอาริย์ แม้ว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มักจะถูกมองว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงศาสนา ข้อเท็จจริงที่สนับสนุนความเห็นนี้คือ ขบวนการพระศรีอาริย์รับเอาความเชื่อจากแหล่งต่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่ส่วนของพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ และขบวนการพระศรีอาริย์บางกลุ่มได้วิวัฒนาการเป็นศาสนาใหม่ ข้อเท็จจริงสองประการนี้มักเป็นที่เข้าใจผิด ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์โดยตัวของมัน ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงศาสนา แต่ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ในแง่ของศาสนาเป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราว อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์เป็นเรื่องไร้สาระทางศาสนา ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์เป็นสมมติฐานแสดงความปั่นป่วนทางสังคมอย่างร้ายแรง ซึ่งต้องมีการแก้ไขหากสังคมยังต้องการความอยู่รอด (กายส์, 2527)

สุนทรี อาสะไวย์ (2525) กล่าวว่า ลักษณะความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ (Millenialism) เป็นความเชื่อที่อิงกับความเชื่อทางศาสนา ปรากฏแพร่หลายในประวัติศาสตร์ของสังคมล้าหลังทั่วโลก แม้แต่สังคมตะวันตก ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ที่อิงกับศาสนาคริสต์และคริสต์ มีผลก่อให้เกิด

ขบวนการของสามัญชนที่ถูกสื่อขึ้นต่อสู้กับอำนาจรัฐในยุโรปสมัยกลาง ขณะที่สังคมตะวันออก ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ที่อิงกับพุทธศาสนา ก็ได้ก่อให้เกิดขบวนการของการต่อสู้ของชนชั้นล่างอย่างกว้างขวางในบริเวณต่าง ๆ ของเอเชีย เช่น จีน พม่า ลาว เขมร เวียดนาม และอินโดนีเซีย หลายต่อหลายครั้งในประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบนี้

การที่ความเชื่อพระศรีอารีย์เป็นความเชื่อที่อิงกับศาสนาพุทธ แต่กลับพบว่าแก่นของศาสนาพุทธนั้นเน้นการไปสู่นิพพาน ขณะที่ความเชื่อพระศรีอารีย์เน้นถึงการมีชีวิต หรือการเกิดใหม่ในโลกหน้าที่ดีกว่าเดิม ในแง่ความเชื่อพระศรีอารีย์จึงเป็นความเชื่อที่ถูกทำให้สอดคล้องตามแนวคิดของพุทธศาสนาแนวประชาชน (Popular Buddhism) ซึ่งยึดแนวชาตินิยมและชาตินิยม เน้นเรื่องกฎแห่งกรรมมากกว่าเรื่องนิพพานตามแนวพุทธแบบปรัชญา (Doctrinal Buddhism) จึงเป็นส่วนที่ทำให้ความเชื่อนี้แพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน

ในสังคมไทย ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์ถูกเผยแพร่และมีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้าน โดยผ่านพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งเชื่อในพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต คือ พระศรีอารียเมตไตรย หรือพระศรีอารีย์ วรรณกรรมพุทธศาสนาที่มีบทบาทสูงสุดในการเผยแพร่ความเชื่อนี้โดยตรง คือ มอญสูตร ซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบของวรรณกรรมไทยหลายฉบับ เช่น มอญกลอนสวด พระมอญคำหลวง และฎีกามอญกลอนสวด เฉพาะในสังคมอีสานเองพบว่า วรรณกรรมที่ว่าด้วยเรื่องพระมอญถูกแต่งเป็นสำนวนภาษาอีสานหลายฉบับ เช่น มอญหมื่นมอญแสน มอญเลียบโลก มอญเทวบุตร และมอญโจทก์ และถูกถ่ายทอดไปสู่ชาวบ้านโดยผ่านพระสงฆ์ซึ่งเทศน์ในเทศกาลงานบุญต่าง ๆ โดยเฉพาะการทำบุญตามฮีตสิบสองของสังคมอีสาน ซึ่งกำหนดถึงกิจกรรมการทำบุญที่สำคัญตลอดทั้งปี การทำบุญครั้งใหญ่ที่สุดประจำหมู่บ้าน คือ การทำบุญเพื่อพึ่งเทศน์มหาชาติ ที่เรียกว่า บุญพระเวส ซึ่งทำกันประมาณเดือน 3 หรือ เดือน 4 ซึ่งเป็นเดือนว่างงานของชาวอีสาน เพราะเสร็จจากการเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว ถือเป็นการทำบุญเพื่อฉลองการเก็บเกี่ยว และตั้งความหวังสำหรับปีหน้าที่จะได้นำทำบริบูรณ์ ในการพึ่งเทศน์มหาชาติมีความเชื่อที่เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันในหมู่บ้านว่า หากพึ่งเทศน์ครบ 13 ถิ่นทำให้จบในวันเดียวจะได้กุศลแรง แม้ปรารถนาจะพบพระศรีอารีย์ก็จะได้พบ ความเชื่อดังกล่าวเป็นผลมาจากพุทธคำรัสของพระศรีอารีย์ ที่ปรากฏในพระมอญสูตรและวรรณกรรมมอญทุกฉบับ ทำให้มนุษย์ผู้ที่ปรารถนาจะไปเกิดในพระศาสนาพระศรีอารีย์ จะต้องเคารพบิดา มารดา สมณะ ครูบาอาจารย์ และจะต้องพึ่งเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียว การนำเอามอญสูตรมาเทศน์ในงานบุญเฉพาะ ในแง่หนึ่ง ทำให้ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์แพร่หลายมากในหมู่บ้านอีสาน ขณะเดียวกันประเพณีนี้ยังเป็นประเพณีที่ล้านนาก็ปฏิบัติเช่นกัน ซึ่งเป็นลักษณะที่แตกต่างจากภาคอื่น โดยเฉพาะภาคกลางที่มอญคำหลวงถูกนำมาเทศน์เฉพาะในงานแต่งงาน หรือมอญกลอนสวดใช้สวดในงานศพเท่านั้น

ประเพณีการเทศน์ในงานบุญพระเวสตามฉบับของสังคมอีสาน ได้ทำให้ความเชื่อเรื่อง พระศรีอาริย์แพร่กระจาย และมีการสืบทอดของความเชื่อที่เป็นแบบแผนเดียวกันในระหว่าง หมู่บ้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันความเชื่อในเรื่องพระศรีอาริย์ก็สามารถเข้าถึงชาวบ้านโดยตรง โดยพระ จะเทศน์เป็นกลอนลำด้วยสำนวนอีสาน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของการเทศน์ของพระฝ่ายคามวาสี ของอีสาน พระจะเทศน์แบบเล่าเรื่องมีสำนวนลีลาประกอบ และใช้ภาษาท้องถิ่นอีสาน ซึ่งทำให้ ผู้ฟังที่เป็นชาวบ้านสามารถเข้าใจซาบซึ้งและเกิดความรู้สึกสนุกสนาน ซึ่งแตกต่างจากพระธรรมยุติ อันเป็นพระฝ่ายอรัญวาสีที่ไม่เทศน์แบบกลอนลำ แต่จะเทศน์เอาแต่หลักสำคัญ ๆ ของคัมภีร์ศาสนา ไม่ทำให้เกิดความสนุกแบบมหานิกาย คือ ไม่เล่นเสียง ไม่แสดงว่าเป็นหญิงเป็นชายตามเนื้อเรื่อง เพราะถือว่าผิดและที่สำคัญเทศน์ตามหนังสือไทย ไม่เทศน์ดมไปลาน

นอกจากมัลลสูตร วรรณกรรมพุทธศาสนาเรื่องอื่น ๆ ก็มีบทบาทในการเผยแพร่และ ปลุกฝังความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ในหมู่ชาวบ้าน วรรณกรรมเหล่านี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ของพระศรีอาริย์ด้วย เช่น ตำนานพญาผีกหรือกาเผือก กล่าวถึง กำเนิดของพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ องค์สุดท้ายที่จะมาตรัสรู้คือพระศรีอาริยะเมตไตรย บทเทศน์ของพระที่เรียกว่า เทศน์ สังกัส ซึ่งสามเณรเทศน์ในงานบุญพระเวสช่วงก่อนขึ้นกัณฑ์เวสสันดร และรวมถึงพุทธทำนายที่เป็น กลอนลำ ที่หมอลำนำมาใช้ขับร้องในโอกาสงานบุญและงานฉลองต่าง ๆ

ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ จึงจัดได้ว่าเป็นความเชื่อที่วางพื้นฐานอย่างมั่นคงในจิตใจของ คนอีสาน จากการที่มัลลสูตรรวมถึงวรรณกรรมทางศาสนาเรื่องอื่น ๆ ถูกทำให้แพร่หลายในหมู่ ชาวบ้าน มีผลทำให้ความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์เป็นความเชื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย และผูกพันกับวิถีชีวิต ของตน บวกกับความเชื่อดังกล่าวได้ผ่านการชี้นำโดยผู้นำทางสังคมที่สำคัญในขณะนั้น คือ พระสงฆ์ ความเชื่อนี้จึงได้รับการยอมรับในสังคมชาวบ้านว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเชื่อถือได้ เมื่อมี การนำเอาความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์มาเผยแพร่รวมถึงการตีความเพิ่มเติม และเกิดขบวนการผู้มีบุญ ขึ้นจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านสามารถรับได้ และพัฒนาความเชื่อนี้ให้กลายเป็นรูปธรรม นำมาใช้เพื่อต่อสู้ กับอำนาจรัฐ เมื่อเงื่อนไขทางสภาพสังคมมีความพร้อมหรือสุกงอมเต็มที่ในที่สุด (สุนทร อัสสะไวย์, 2525, หน้า 1-5)

บุญเกิด รัตนแสง (2550) กล่าวว่า ชาวพุทธส่วนใหญ่เชื่อกันว่าพระพุทธศาสนาจะมีเพียง 5,000 ปี ก็เสื่อมสั่นลง ต่อจากนั้นจะมีพระศาสดาองค์ใหม่ นามว่า พระศรีอาริย์ หรือ พระศรีอาริยะเมตไตรย เรื่องพระศรีอาริย์เป็นความเชื่อที่ยังรากลึกอยู่ในหมู่ชาวพุทธนิกายต่าง ๆ ทั้ง จีน เกาหลี ญี่ปุ่น ก็กล่าวไว้ตรงกัน แต่อาจมีความแปลกพิสดารไปบ้าง พระศรีอาริย์ จีนเรียกว่า มิโล หรือ มิโลโฟ ญี่ปุ่นเรียกว่า มิโรกิ ภาษาเกาหลีเรียก ไมรัก หรือ ไมรอก จากคำเดิมในภาษาสันสกฤต ว่า ไมเตรย เหตุที่ความเชื่อดังกล่าวฝังใจชาวพุทธนั้น เป็นเพราะจาริกทางพุทธศาสนาในหลาย ๆ

ประเทศมีข้อความที่ตรงกัน และแหล่งที่มา น่าจะเป็นที่เดียวกันคือ ประเทศศรีลังกา ประกอบกับ นักปราชญ์ท้องถิ่น ได้แต่งวรรณกรรมขึ้นบ้าง เช่น ฉบับของล้านนาและอีสาน ทั้งนี้พิธีกรรมทางศาสนาบางอย่างยังโยงไปถึงเรื่องพระศรีอริย์ เช่น การฟังเทศน์มหาชาติ หากผู้ใดฟังครบหนึ่งพันคาถาจบในวันจะได้ไปเกิดทันยุคพระศรีอริย์ และคำบอกกล่าวถึงโลกพระศรีอริย์ว่าเป็นโลกที่พบแต่ความสุข ไม่มีการเบียดเบียน แตกต่างจากโลกของความเป็นจริงที่ความเป็นอยู่ไม่เท่าเทียม ขัดสนยากจน สิ่งเหล่านี้จึงทำให้ผู้คนมุ่งแสวงหาความสุขทางใจเพื่อให้ชีวิตอยู่อย่างมีความสุขหวังที่ดีกว่า

สรุปได้ว่าความเชื่อเรื่องพระศรีอริย์ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นความเชื่อที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพุทธ ซึ่งกล่าวถึง การสิ้นสุดของศาสนายุคปัจจุบันเมื่อครบ 5,000 ปี และหลังจากนั้นจะมีพระพุทธเจ้าองค์ใหม่มาตรัสรู้ คือ พระศรีอริย์ ศาสนาในยุคของพระศรีอริย์นั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์รอคอยเพราะเป็นยุคที่มีแต่ความบริบูรณ์ แม้ว่าแก่นของศาสนาพุทธที่แท้จริงเป็นการมุ่งเน้นสู่นิพพาน ขณะที่ความเชื่อพระศรีอริย์เน้นถึงการเกิดใหม่ในโลกที่ดีกว่าเดิม แต่ความเชื่อดังกล่าวถูกทำให้สอดคล้องกับแนวคิดของศาสนาแนวประชาชน ซึ่งยึดเรื่องชาตินี้และชาติหน้า ความเชื่อนี้จึงแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวอีสาน ถือได้ว่าเป็นความเชื่อที่วางพื้นฐานอย่างมั่นคงในจิตใจ เพราะเป็นความเชื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย บวกกับมีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อดังกล่าวในวิถีชีวิต ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพระศรีอริย์จึงเป็นความเชื่อที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเชื่อถือได้

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อทางไสยศาสตร์และความเชื่ออื่น ๆ ในวิถีชีวิตของคนอีสาน

ระบบความเชื่อในสังคมไทยที่สำคัญนั้นมีอยู่ด้วยกันหลายความเชื่อ แต่หนึ่งในนั้น คือ ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ ซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามา ความเชื่อทางไสยศาสตร์คือ ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์ต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผีสงฆ์ เทวดา นางไม้ ฯลฯ ความเชื่อทางไสยศาสตร์เกิดขึ้นในระยะแรก ๆ เมื่อมนุษย์พยายามค้นหาคำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่ไม่สามารถหาคำตอบจากความรู้เดิมที่มีอยู่เกี่ยวกับธรรมชาติได้ คำอธิบายว่า ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า หรือภูเขาไฟระเบิด เกิดขึ้นเพราะอิทธิพลและอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติ ย่อมเป็นคำตอบที่มนุษย์สมัยโบราณยอมรับ เพราะผู้ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเท่านั้นคือ ผู้ที่สามารถควบคุมพฤติกรรมของธรรมชาติได้ ความเชื่อทางไสยศาสตร์จึงเป็นความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยโบราณและไม่มีการจดบันทึกเกี่ยวกับความเชื่อแต่ละชนิด และศาสดาที่เป็นผู้ริเริ่มความเชื่อนั้น ๆ ขึ้นมา การติดต่อกับผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติทำได้โดยพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ เป็นต้นว่า การใช้เวทมนตร์คาถา โดยมีผู้

ประกอบพิธีกรรม คือ พ่อมด หมอผี คนทรง หรือจ้ำ แล้วแต่กรณี (วรรณทิพย์ ทองสาว และอังคณา นันท์พิพาพรรณ, 2533, หน้า 265)

ความหมายของไสยศาสตร์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2538 ได้นิยามไว้ว่า ไสยศาสตร์ คือ ลัทธิอันเนื่องด้วยเวทย์มนตร์คาถา ซึ่งได้มาจากอินเดีย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538, หน้า 860)

เดือน คำดี (2545) กล่าวว่า ไสยศาสตร์ (Magic) คือ การใช้วิชาความรู้เพื่อบังคับหรือป้องกันสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ให้เป็นไปตามประสงค์ที่ตนต้องการมี 2 อย่างคือ เรื่องแก้ หรือป้องกันเหตุร้าย ซึ่งถือว่าเป็นเสนียดจัญไรตลอดจนขับไล่สิ่งชั่วร้ายนั้น หรือผู้นั้นให้หนีไป เรียกว่า ไสยศาสตร์ขาว (White Magic) และการใช้ความรู้ทางไสยศาสตร์ให้ไปทำร้ายคนอื่น เรียกว่า ไสยศาสตร์ดำ (Black Magic)

รัชนิกร เศรษฐ (2523) กล่าวว่า ไสยศาสตร์เป็นเรื่องของเวทย์มนตร์คาถา เรื่องของอำนาจลึกลับของผีบางเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น เครื่องรางของขลัง น้ำมันต์ เกล็ด คางาและอาคม เป็นต้น

ไสยศาสตร์นั้นมีการกระทำที่หลากหลาย แต่ในทางวิชาการนั้นศาสตราจารย์กิตติ บุญเจือ ได้จำแนกเป็น 5 ประเภทดังนี้ คือ (กิตติ บุญเจือ อ้างถึงใน วนิดา จำเริญ, 2550 หน้า 23-24)

1. ไสยศาสตร์แบบตัวแทนผู้กระทำ (Representative Magic) ไสยศาสตร์แบบนี้เกิดจากการใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นตัวแทนของบุคคลที่ตนต้องการกระทำ เจ้าคาถาหรือผู้มีพลังจิตจะใช้พลังกระทำต่อตัวแทนนั้น ๆ จนผู้ถูกกระทำได้รับความเจ็บปวดทรมานจนถึงตาย ไสยศาสตร์ชนิดนี้ได้แก่ การฝังรูปฝังรอยและการทำเสน่ห์ยาแฝด เป็นต้น

2. ไสยศาสตร์แบบชิ้นส่วนผู้กระทำ (Part for all Magic) ไสยศาสตร์ชนิดนี้เกิดจากการนำชิ้นส่วนร่างกายบางส่วนมากระทำตามพิธีกรรม เพื่อให้เป็นไปตามความปรารถนา เช่น การใช้ขี้ไคลของตนมาเสกเป่าเข้าพิธีกรรมแล้วใส่ในอาหาร ให้บุคคลที่เป็นเป้าหมายรับประทานเข้าไป จะเกิดอาการหลงใหล หรือการใช้ชิ้นส่วนของฝ่ายตรงข้าม เช่น เส้นผมหรือเล็บ มาเข้าพิธีกรรมกระทำให้บุคคลที่เป็นฝ่ายตรงข้ามได้รับอันตราย

3. การเข้าทรง (Being Medium) ไสยศาสตร์ชนิดนี้เกิดจากการยอมให้วิญญาณใดวิญญาณหนึ่งมาสิงอยู่ในร่างกายของตน เพื่อเป็นสื่อติดต่อระหว่างวิญญาณนั้นกับผู้ที่ต้องการติดต่อการเข้าทรง ในปัจจุบันมีมากมายหลายสำนัก ส่วนมากเป็นการหลอกลวงมากกว่าการทรงเจ้าที่เกิดขึ้นจริง

4. การปลุกเสกเครื่องรางของขลัง (Fetichism) ไสยศาสตร์ชนิดนี้เกิดจากการใช้วัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสื่อชักนำพลังอำนาจที่เหนือธรรมชาติเข้ามาสิงสถิตในวัตถุนั้น ๆ โดยใช้

คำพูดหรือภาษาบางอย่างที่ถูกเคล็ด ซึ่งเรียกว่า คาถาอาคม กระทำให้วัตถุนั้นมีอำนาจพิเศษสามารถใช้ให้เกิดคุณประโยชน์ได้ วัตถุที่นิยมนำมาปลุกเสก เช่น ไม้ โลหะ หิน กระดุกสัตว์ หนังสัตว์ ขนสัตว์บางชนิด หรือการใช้อาวุธมาลงอาคมเพื่อให้อาวุธนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ รวมไปถึงการสักยันต์ลงบนผิวหนังร่างกาย

5. ชามาน (Shamanism) ศาสนาชนิดนี้เกิดจากการที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งฝึกฝนตนเองจนมีฤทธิ์และสามารถใช้ฤทธิ์อำนาจนั้น ๆ กระทำการต่าง ๆ ให้สำเร็จตามประสงค์ นอกจากนี้ชามานอาจหมายถึง บุคคลที่มีฤทธิ์ขึ้นมาเองโดยธรรมชาติและใช้ฤทธิ์อำนาจนั้น กระทำบางสิ่งบางอย่างได้ เช่น รักษาโรค ห้ามฝนไม่ให้ตก หรือสามารถเห็นเหตุการณ์ล่วงหน้าได้

สรุปได้ว่า ศาสนาไสยศาสตร์ คือ ศาสนาที่อาศัยการกระทำด้วยความเชื่อในอำนาจลึกลับบางอย่าง ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของพลังทางเวทมนตร์ คาถาอาคม เครื่องรางของขลัง และยังรวมถึงความเชื่อเรื่องผีสาร อำนาจคลั่งคลั่งที่เป็นไปในลักษณะของการหวังพึ่งอำนาจที่เหนือธรรมชาติ

ความเชื่ออื่น ๆ ในวิถีชีวิตของคนอีสาน

นอกจากความเชื่อทางไสยศาสตร์แล้วชาวอีสานยังมีความเชื่ออื่น ๆ ที่ปรากฏในวิถีชีวิตซึ่งได้แก่

1. ฮีต 12

ฮีต หรือจารีต หมายถึง ประเพณี คือ สิ่งที่ยึดมั่นถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผนเป็นขนบธรรมเนียม ฮีตนั้นแยกออกเป็น 2 ชนิด คือ ฮีตที่ต้องทำเป็นประจำและฮีตที่ไม่ทำเป็นประจำ ฮีตที่ทำเป็นประจำ ได้แก่ ฮีตเดือนอ้าย ฮีตเดือนยี่ ฮีตเดือนสาม ฮีตเดือนสี่ ฮีตเดือนห้า ฮีตเดือนหก ฮีตเดือนเจ็ด ฮีตเดือนแปด ฮีตเดือนเก้า ฮีตเดือนสิบ ฮีตเดือนสิบเอ็ด ฮีตเดือนสิบสอง ฮีตที่ไม่ทำเป็นประจำได้แก่ ฮีตสู่ขวัญ ฮีตผูกเสี่ยว ฮีตลงแขก เป็นต้น ดังนั้น ฮีต 12 คือ จารีตประเพณี 12 เดือนของชาวอีสานที่บอกไว้ในเดือนหนึ่ง ๆ ต้องทำอะไรบ้าง มีดังต่อไปนี้ (ปริชา พิณทอง, 2542, หน้า 5372-5382)

1.1 เดือนอ้าย หรือเดือนเจียง ซึ่งเป็นเดือนที่ชาวนาจะว่างจากการทำนา ในเดือนอ้ายจึงได้เกิดฮีตเข้ากรรมขึ้น การเข้ากรรม หรือเข้าปฐมนิคม เป็นฮีตของพระสงฆ์ คือ เมื่อพระสงฆ์ต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อใดข้อหนึ่งแล้วบอกพระสงฆ์ให้ทราบไว้ เมื่อถึงเดือนอ้ายจึงเข้ากรรม เมื่อพระสงฆ์ถือฮีตเข้ากรรม ญาติโยมทั้งหลายที่ปรารถนาจะทำบุญ ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ผู้เข้ากรรม ก็จะมาถวายปัจจัยสี่ เช่น การสร้างกุฏิให้พระสงฆ์เข้ากรรม ถวายอาหาร หรือตักน้ำให้พระสงฆ์ได้อาบ คั้น เป็นต้น เมื่อพระสงฆ์ออกจากกรรมแล้ว ญาติโยมก็จะถวายทาน หรือฟังเทศน์ ฟังธรรม รักษาศีล เจริญภาวนา ก็ถือว่าได้กุศลผลบุญ

1.2 เดือนยี่ เป็นเดือนที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าว ในเดือนนี้ชาวนาอาจจะจัดทำบุญหรือพิธีเกี่ยวกับข้าวหลายอย่างอันเป็นจารีตที่ยึดสืบต่อกันมาคือ

บุญคูณลาน เป็นพิธีทำบุญที่ชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะนำมานวดที่ลานนวดข้าวเสร็จจากนั้นจะเอาข้าวที่นวดมากองรวมกันให้สูง เรียกว่า คูณลาน ก่อนนำไปเก็บในยุ้งก็จะทำบุญคูณลาน ใช้ลานเป็นสถานที่ประกอบพิธี มีการเชิญญาติพี่น้องมาร่วมทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อเสร็จพิธีจึงถวายอาหารบิณฑบาต แล้วเลี้ยงญาติพี่น้อง จากนั้นพระสงฆ์อนุโมทนา ประพรมน้ำมนต์แก่ผู้เข้าร่วมพิธีตลอดจนลานข้าว นา วัว ควาย เจ้าของนา เพื่อเป็นสิริมงคล

บุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นพิธีในเดือนยี่เช่นกัน โดยชาวนานำข้าวเปลือกมากองรวมกันเป็นกุ่ม คือ กองเป็นพะเนิน พิธีบุญนี้เป็นพิธีกรรมการรวมกลุ่ม โดยชาวนาทุกครัวเรือนจะนำข้าวมากองรวมกันที่ศาลากลางบ้านหรือศาลาโรงธรรม กลางคืนมีการนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ รับศีล ฟังเทศน์ จากนั้นจะมีหรรสพลดองสมโภช ตอนเช้ามีการถวายภัตตาหารพระสงฆ์และถวายข้าวเปลือกให้เป็นสมบัติของวัด การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ ชาวบ้านถือว่าได้กุศลมาก จึงนิยมทำกันในวงกว้างเป็นประจำทุกปีเกือบทุกหมู่บ้าน

1.3 เดือนสาม เป็นเดือนที่ชาวบ้านเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวและนำขึ้นยุ้งฉางเรียบร้อยแล้ว พิธีทำบุญในเดือนยี่ที่ผ่านมา ต่างก็เป็นบุญข้าวเปลือกทั้งสิ้น บุญเดือนสามจึงเป็นบุญของข้าวสุก เรียกว่าบุญข้าวจี ข้าวจี คือ ข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้ว นำมาปั้นเป็นก้อนขนาดเท่ากำมือ ทาด้วยไข่ หรือทาเกลือแล้วนำไปจี่ (ย่างไฟ) ให้สุกจนเกรียม ในการทำบุญข้าวจีจะนิมนต์พระภิกษุสามเณรมาพร้อมกันที่ศาลาโรงธรรม จากนั้นอาราธนาศีล พระภิกษุสามเณรสวดมนต์เสร็จแล้วอนุโมทนา อาจจะมีการเทศน์ฉลองข้าวจี เทศน์หนังสือลำต่าง ๆ ตลอดวัน ในการเทศน์ฉลองข้าวจีนั้น พระสงฆ์มักจะยกอาณิสย์แห่งการทานข้าวจี ที่นางปุลณทาสีในสมัยพุทธการทานข้าวจีให้พระพุทธเจ้า และได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าจนบรรลุโสดาบันเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

1.4 เดือนสี่ เดือนแห่งการฟังเทศน์มหาชาติ หรือบุญพะแหวด คือ ฟังเทศน์เรื่องพระพุทธเจ้าคราวที่พระพุทธองค์เกิดเป็นพระเวสสันดร ความเชื่อเกี่ยวกับพระเวสสันดรนี้ มีกล่าวไว้ในหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า ครั้งหนึ่งพระมาลัยเถระได้ขึ้นไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ไปพบและสนทนากับพระศรีอาริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งจะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

เมื่อพระศรีอาริยเมตไตรยโพธิสัตว์ได้ทราบว่าชาวเมืองมนุษย์ เมื่อตายแล้วอยากมาเกิดใหม่ในศาสนาของท่านจะทำอย่างไร พระองค์จึงส่งไปกับพระมาลัยว่า ถ้าผู้ใดต้องการเกิดใน

ศาสนาของท่าน อย่าฆ่าดีพ่อแม่ สมณะ พราหมณาจารย์ อย่าทำลายพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ อย่ายุยงให้พระสงฆ์แตกแยกจากกัน ให้ฟังเทศน์มหาเวสสันดรให้จบในวันเดียวจะได้เกิดในศาสนาของพระองค์ท่าน พระมัลลได้ฟังพระศรีอาริย์เมตไตรยเล่าให้ฟังเช่นนั้น เมื่อกลับลงมาเมืองมนุษย์จึงนำเรื่องนั้นมาเล่าให้ชาวเมืองมนุษย์ฟัง ชาวเมืองได้ฟังพระมัลลพูดเช่นนั้น ก็พากันประพฤติดุกปฏิบัติตาม และพากันฟังเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียว ดังนั้นบุญมหาชาติจึงถือเป็นประเพณีประจำปี และนิยมทำกันมาจนกระทั่งทุกวันนี้

พิธีกรรมในบุญผะเหวด เมื่อถึงเดือนสี่ชาวบ้านจะพากันทำบุญผะเหวด ในวันโสม (วันสุกดิบ) ผู้เฒ่าผู้แก่จะจัดเครื่องสักการะ มีดอกไม้ รูปเทียน เป็นต้น มารวมกันที่ศาลาโรงธรรม ดอกไม้รูปเทียนแต่ละอย่างจัดให้ครบพันเรียกว่า บูชากาลาพัน ปักธงสี่หลักในทิศทั้งสี่ ปลุกหอรูปคุดในบริเวณนั้น การปลุกหอรูปคุดก็เพื่อป้องกันมิให้ภูติผีปีศาจมาทำอันตรายแก่พระสงฆ์ที่มาเทศน์ในงาน หรือมาขัดขวางพิธีกรรมงานบุญผะเหวด ในช่วงบ่าย ชายหนุ่มหญิงสาวจะพากันไปแห่ผะเหวด เข้าเมือง การไปแห่ผะเหวด นี้ ถ้าบ้านใดมีผ้าผะเหวด ก็จัดเอาไปด้วย เมื่อไปถึงป่าที่มีดอกไม้ก็จะเก็บเอาดอกไม้กลับมาด้วย แล้วก็พากันแห่ผะเหวด กลับมาบริเวณศาลาโรงธรรม จากนั้นก็แห่รอบศาลาโรงธรรมสามรอบ แล้วเอาดอกไม้ขึ้นไปบูชาพระธรรม ส่วนผ้าผะเหวด ที่เอาไปด้วยนั้นเมื่อแห่รอบศาลาโรงธรรมแล้วจะนำไปชิงไว้ตามเสาของศาลาโรงธรรม ในวันรวมหรือมือโสมบุญผะเหวด ตอนกลางคืนจะมีการทำวัตรเย็น พระสงฆ์จะสวดมนต์ ในการสวดมนต์นี้จะมีสวดชัยน้อยชัยใหญ่ เมื่อสวดมนต์จบก็เริ่มเทศน์ ขึ้นต้น โพรสัตว์ อิติปิโส วัตตะโส มัลลหมีน มัลลแสน ในวันเทศน์ผะเหวด ตอนเช้าเวลาสี่ชาวบ้านจะแห่ข้าวพันก้อนซึ่งเป็นข้าวเหนียวก้อนเล็ก ๆ นับรวมได้พันก้อน เอาไม้มาเสียบเป็นก้อน ๆ รอบศาลาโรงธรรมสามรอบ แล้วเอาข้าวพันก้อนนี้ไปบูชาพระธรรม เสร็จแล้วก็เริ่มลงมือเทศน์สังกาส ผู้เป็นหัวหน้าจะอาราธนาเทศน์มหาชาติต่อไป การเทศน์มหาชาตินั้น จะเทศน์ต่อกันไปตั้งแต่ต้นจนจบหนังสือที่เทศน์ก็แบ่งเป็นกัณฑ์ ๆ พระผู้มาเทศน์ก็อยู่คนละวัด เริ่มเทศน์ตั้งแต่ตีสี่จนถึงสี่ทุ่มเศษ เทศน์ติดต่อกันไปจนจบ เพราะต้องการจะเทศน์ให้จบในวันเดียว ให้เป็นไปตามที่พระศรีอาริย์สั่งมากับพระมัลลเถระนั้น พระภิกษุที่เทศน์แต่ละกัณฑ์ จะมีเจ้าภาพถวายจุปัจจัยประจำแต่ละกัณฑ์ แต่จะมีกัณฑ์อีกประเภทหนึ่งที่บรรดาหนุ่มสาวแห่เข้ามายังวัด โดยไม่เจาะจงว่าจะถวายกัณฑ์แก่พระภิกษุรูปใด หากแต่ว่าเข้ามาถึงวัดในขณะใด พระภิกษุรูปใดที่กำลังเทศน์อยู่ก็ถวายรูปนั้น กัณฑ์ที่แห่เข้ามานั้นเรียก กัณฑ์หลอน การแห่กัณฑ์หลอนนี้บางทีมีเสียงอึกทึกโครม แต่ชาวบ้านไม่ถือสาหาความ ถือว่าเป็นการทำบุญกุศล บางแห่งมีกัณฑ์หลอนแห่กันตลอดวันตลอดคืน

1.5 เดือนห้า เป็นเดือนเริ่มต้นปีใหม่ของไทยโบราณที่เรียกว่า สงกรานต์ เป็นเดือนที่มีอากาศร้อน ดังนั้นจึงจัดทำ บุญสงกรานต์ สิ่งที่ควรสงกรานต์นั้น โบราณกล่าวไว้หลายอย่าง คือ

1.5.1 สรงน้ำพระพุทธรูป พระพุทธรูป คือ รูปของพระพุทธเจ้า เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 5 พระสงฆ์จะเอาพระพุทธรูปมาขัดสี เวลาบ่ายสามโมงพระสงฆ์จะตักลงโสม ญาติโยมจะพากันนําน้ำอบน้ำหอมออกมารวมกันที่ศาลาโรงธรรม มีผู้นำพาให้พระ และทำพิธีสู่ขวัญ พระพุทธรูป สู่ขวัญเสร็จแล้วจะเอาน้ำอบน้ำหอมสรงพระพุทธรูป

1.5.2 สรงน้ำพระสงฆ์ พระสงฆ์ คือ ลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์เป็นผู้มีคุณูปการแก่ศาสนาพุทธ ถึงเทศกาลเดือนห้านี้บางแห่งก็เอาน้ำอบน้ำหอมมาสรงพระสงฆ์ด้วย ซึ่งจะนิมนต์ท่านไปนั่งบนตั่งรอรับน้ำสรงที่ไหลผ่านชางลินมาสู่ตัวท่าน

1.5.3 สรงน้ำผู้ใหญ่ ผู้ที่เป็นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ถือว่าเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ถึงเทศกาลเดือนห้าจึงมีการนําน้ำอบน้ำหอมไปรดท่าน เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญู และความเป็นสิริมงคล เป็นการบำรุงขวัญท่านให้อายุยืนขวัญขึ้น

1.5.4 สรงน้ำเครื่องคำของภูมิ คุณ เขา นอ งา ตะกรุด กลาถา ยันต์ หรือเครื่องรางของขลัง ป้องกันภูตผีปีศาจ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นเครื่องคำของภูมิเป็นสิริมงคล เมื่อถึงเทศกาลเดือนห้าจึงมีการนำสิ่งเหล่านี้มารดน้ำหอม

1.6 เดือนหก เดือนนี้ฝนเริ่มตก ชาวไร่ชาวนาจะเตรียมทำไร่ ทำนา หากฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวอีสานเชื่อว่า เนื่องจากวัชการเทวดาซึ่งเป็นเทวดาแห่งฝน หรือเรียกว่า พระยาแถน ไม่บันดาลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์เพื่อที่จะมีน้ำฝนในการทำนา มนุษย์ต้องแต่งเครื่องบูชาคือ บั้งไฟ ไปบูชาวัชการเทวดา หรือพระยาแถน ผู้ชอบการบูชาด้วยไฟ เพื่อท่านจะได้โปรดบันดาลให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ ฮีตเดือนหกจึงเรียกว่า บุญบั้งไฟ

1.7 เดือนเจ็ด คนโบราณได้สร้างฮีตเดือนนี้ไว้เพื่อชำระสะสางความสกปรกกรงรังที่เกิดขึ้น ความสกปรกทางใจเกิดขึ้นได้ในหลายกรณี ทำให้บรรดาภูตผีปีศาจ ปอบเป้า โพงพรายจะเข้ามาแทรก ทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย จึงเป็นเวลาที่จับไล่สิ่งเหล่านั้นให้ออกไปจากร่างกายและจิตใจ ได้จัดให้มีการทำบุญเดือนเจ็ด เรียกว่า บุญซำชะ เมื่อเทศกาลเดือนเจ็ด ลูกหลานภายในบ้านจะทำพิธีเลี้ยงปู่ตา คือ ปลุกผามหรือปะรำขึ้นบนบริเวณดубหรือศาลปู่ตานั่นเอง ชาวบ้านทุกคนมีข้าวปลาอาหารอะไรก็จัดมาพร้อมกับการเลี้ยงปู่ตา เสร็จจากเลี้ยงปู่ตาแล้วก็เลี้ยงกันเองตามธรรมเนียม

บุญซำชะ คือบุญเบิกบ้าน หรือบุญกลางบ้าน ชาวบ้านจะรวมตัวกันทำบุญที่ศาลหลักบ้าน ส่วนใหญ่จะอยู่กลางหมู่บ้าน โดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เย็น ผูกสายสิญจน์รอบหมู่บ้าน และบริเวณปะรำพิธี รุ่งเช้าทำบุญใส่บาตร และนิมนต์พระภิกษุทำนํ้ามนต์ประพรมไปทั่วทุกหลังคาเรือน

1.9 เดือนเก้า เดือนทำบุญอุทิศถึงผู้ตาย โบราณจึงมีการทำบุญเพื่อญาติพี่น้องที่ตายไป ปีหนึ่งกำหนดให้มีหนึ่งวัน โดยกำหนดเอาวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 เป็นวันทำพิธี เรียก ฮีตเดือน 9 ว่า บุญข้าวประดับดิน ชาวบ้านจะจัดหาอาหารคาวหวานแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ส่วนหนึ่งสำหรับตนเอง ส่วนหนึ่งแจกญาติพี่น้อง ส่วนหนึ่งทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ส่วนหนึ่งถวายทานแก่พระภิกษุ สามเณร สำหรับส่วนที่ทำบุญอุทิศแก่ผู้ตาย จะห่อเป็นห่อ ๆ มีห่อคาวหนึ่งห่อ ห่อหวานหนึ่งห่อ ห่อหมากพลูบุหรืหนึ่งห่อ ทั้งสามห่อนี้มัดติดกันเป็นห่อใหญ่ แล้วนำไปแขวนไว้ตามต้นไม้ หรือวางตามพื้นดิน การเอาไปวางไว้บนดินนี้จึงมีชื่อเรียกว่า ข้าวประดับดิน ส่วนที่เอาไปถวายพระภิกษุ สามเณรนั้น ส่วนหนึ่งใส่บาตร อีกส่วนหนึ่งถวายเป็นภัตตาหาร จะถวายตอนจันทน์เข้าหรือเพลก็ได้ เมื่อพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจะอนุโมทนา ญาติโยมก็กรวดน้ำแผ่ส่วนบุญกุศลไปให้ญาติพี่น้องที่ตายไป การทำดังที่กล่าวมา ถือว่าเป็นการทำบุญส่งไปให้ผู้ตาย

1.10 เดือนสิบ การทำบุญในเดือนสิบ เรียกฮิตเดือนสิบ หรือ บุญเข้าสาก บุญข้าวสาก นั้นเหมือนกับบุญข้าวประดับดิน ต่างกันแค่ชื่อและวิธีทำ จุดประสงค์ก็เพื่ออุทิศส่วนบุญไปให้ญาติพี่น้องที่ตายไป เป็นการทำให้ญาติพี่น้องที่ตายไปเป็นครั้งที่สอง เหตุนี้ชาวบ้านจึงนิยมทำทาน โดยถวายเป็นสลากแล้วอุทิศส่วนบุญแก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว คือเมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ญาติโยมจะจัดภัตตาหารถวายทานร่วมกันที่วัด ภัตตาหารแต่ละสำรับจะเขียนชื่อเจ้าของลงแล้วให้พระภิกษุสามเณรจับสลาก ใครถูกพระภิกษุสามเณรรูปใดก็เอาสำรับไปถวายพระภิกษุสามเณรรูปนั้น เมื่อท่านฉันเสร็จแล้วก็อนุโมทนา ญาติโยมก็กรวดน้ำ อุทิศส่วนบุญกุศลไปให้ญาติพี่น้องของตนที่ล่วงลับไปแล้ว

1.11.1 บัญได้ประทีป ในวันออกพรรษาพระสงฆ์จะจัดทำเรือไฟขึ้นภายในวัด
ตรงหน้าโบสถ์ การทำเรือไฟใช้เสาไม้และต้นกล้วย ฟืนปั่วด้วยกาบกล้วย มีหัวมีหางคล้ายเรือไฟ

ตอนกลางคืนญาติโยมจะนำโคมไฟ และดอกไม้ธูปเทียนไปบูชา การบูชาถือว่าบูชาคุณพระพุทธเจ้า จะได้บุญกุศลมาก

1.11.2 บุญผาสรรทเพ็ง มีการนำเอาขี้ผึ้งที่ต้มให้เปื่อยแล้ว มาทำเป็นดอกเรียกว่า ดอกเพ็ง และเอาไม้ไผ่มาจักดอกแล้วสานเป็นห่อหรือ โสง ประดับด้วยดอกเพ็ง ผาสรรทเพ็งนี้ ชาวบ้านจะตกแต่งเป็นเรือนผาสรรท แล้วนำไปแห่แห่นพ้อนรอรอบหมู่บ้าน ชาวบ้านจะนำปัจจัย ไทยทานร่วมบุญกุศลด้วย ครั้นเย็นก็กลับมาศาลาโสงธรรมถวายพระภิกษุพร้อมกับเครื่อง ไทยทาน อดีตชาวอีสานจะทำบุญทอดผาสรรทเพ็งแทนการทอดกฐิน

1.11.3 ไหลเรือไฟ หรือเรือไฟ เป็นเรือที่ทำด้วยท่อนกล้วย หรือไม้ไผ่ ต่อเป็นลำ เรือยาวประมาณ 5-6 วา ข้างในมีขนม ข้าวต้ม ผีฉาย โคมไฟลอย ดอกไม้ ธูป เทียน บ้านที่ใกล้แม่น้ำ จะพากันทำเรือแล้วปล่อยไปตามลำน้ำ จุดประสงค์ของการทำก็เพื่อบูชาอวยพระพุทธเจ้า เรื่องนี้มี กล่าวไว้ในอรรถกถาปุณณโณวาทสูตรว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จ ไปฝั่งแม่น้ำนันทมา ซึ่งเป็นที่อยู่ของ พระยานาค เมื่อแสดงธรรมให้พระยานาคฟังแล้ว ตอนจะกลับพระยานาคขออวยพระพุทธบาทของ พระองค์ไว้ การปล่อยเรือไฟก็เป็นการทำเพื่อบูชาอวยพระพุทธเจ้าซึ่งประดิษฐานอยู่ในเมืองนาค บุญไหลเรือไฟจะทำร่วมกับบุญได้ประทีป และวันที่สามจะนำเรือไปลอยน้ำ เรียกว่า ไหลเรือไฟ นอกจากนี้แล้วยังมีการแข่งเรือเรียกกันว่า ส่วงเรือ เทศกาลออกพรรษามีน้ำหลาก เพื่อเป็นการเปิด โอกาสให้ชาวบ้านได้สนุกสนานพร้อมกัน จึงมีการจัดแข่งเรือขึ้นซึ่งจะจัดกันวันไหนก็ได้แล้วแต่ความ สะดวก ไม่มีกำหนดวันที่แน่นอน แต่จะทำหลังออกพรรษาแล้ว

1.12 เดือนสิบสอง ในฮีตสิบสองการทำบุญกฐินถวายแก่พระสงฆ์เป็นฮีตสุดท้าย เมื่อ พระสงฆ์อยู่จำพรรษาครบสามเดือนแล้ว ญาติโยมผู้มีศรัทธาจะนำผ้ากฐินไปถวาย ถ้าพระสงฆ์ไม่ ครบ 5 รูปจะถวายผ้ากฐินไม่ได้ หากพระสงฆ์ครบ 5 รูป แต่มีผู้ถวายก่อนจะถวายทีหลังไม่ได้ เพราะ วัดหนึ่ง ๆ ปีหนึ่ง ๆ พระพุทธเจ้าให้ถวายกฐินได้ครั้งเดียว ผู้ถวายจะเป็นคนเป็นเทวดาหรือใครก็ได้ ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะถวายกฐินแก่วัดใด ต้องไปปักสลากของไว้ก่อน บอกชื่อเสียงเรียงนามวัน และเวลาไว้ด้วย ถ้าไม่ทำเช่นนั้นหากเกิดเป็นกฐินปลอมขึ้นมา พระสงฆ์จะไม่รับกฐิน เมื่อไม่ได้ รับกฐินก็ไม่ได้ทานิสงส์กฐิน การทำบุญกฐินพระพุทธเจ้าตรัสว่า ได้บุญได้กุศลมาก ผู้รับก็ได้ อานิสงส์ ผู้ถวายก็ได้ทานิสงส์

2. ครอง 14 คือ ครองธรรม 14 ประการ เป็นแนวทางปฏิบัติระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ ปกครอง หรือ ระหว่างบุคคลทั่วไป มีด้วยกัน 2 แบบ คือ แบบที่เจ้าเมืองทำต่อชาวบ้านและชาวบ้าน กระทำต่อชาวบ้านด้วยตนเอง ดังนี้ (บุญยสกุลย์ อนุศาสน์, 2544, หน้า 99-100)

2.1 สัตเจ้าครองขุน หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างพระเจ้าแผ่นดินกับขุนนาง ที่กำหนดถึงนโยบายของรัฐว่าจะเป็นไปในทิศทางใด เช่น ไม่เถิดแก่คนผู้ด้อยกว่า การแต่งตั้งขุนนางที่ซื่อตรงและเชี่ยวชาญในราชการ ตลอดจนการตัดสินใจตามด้วยทฤษฎีหมาย เป็นต้น

2.2 สัตท้าวครองเพี้ย หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เช่น อุปฮาด ราชวงศ์ราชบุตร ฯลฯ กับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ได้แก่ พญาต่าง ๆ

2.3 สัตไพร่ครองนาย หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างนายกับลูกน้องหรือขุนนางกับชาวบ้าน เช่น ไม่เห็นแก่สินบน ไม่ทำร้ายลูกน้อง เป็นต้น

2.4 สัตบ้านครองเมือง หมายถึง การปฏิบัติตามสัตสิบสองซึ่งถือเป็นครองเมืองและการปฏิบัติตามข้อห้ามในบ้านเรือนซึ่งถือเป็นสัตบ้าน อาทิ การเติมน้ำในบ่อให้เต็มอยู่เสมอ การไม่ปลูกเรือนคร่อมตอไม้ จอมปลวก หรือแหล่งน้ำ เป็นต้น

2.5 สัตปู่ครองย่า หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างสมาชิกในครอบครัว

2.6 สัตพ่อครองแม่ หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างสมาชิกในครอบครัว

2.7 สัตปู่ครองลุง หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างสมาชิกในครอบครัว

2.8 สัตไก่ครองเขย หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างสมาชิกในครอบครัว

2.9 สัตลูกครองหลาน หมายถึง ข้อปฏิบัติระหว่างสมาชิกในครอบครัว

2.10 สัตเผ่าครองแคว หมายถึง ธรรมเนียมที่พึงปฏิบัติของผู้สูงอายุที่ถือว่าจะต้องวางตนให้เป็นที่เคารพแก่ลูกหลาน

2.11 สัตปีครองเดือน หมายถึง ข้อปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีทั้ง 12 เดือน หรือการปฏิบัติตามสัตสิบสองนั่นเอง

2.12 สัตไร่ครองนา หมายถึง ข้อปฏิบัติในการทำไร่นา อาทิ ต้องขยันหมั่นเพียรตามกาลเวลา หรือไม่ทอดทิ้งการเสกนา เป็นต้น

2.13 สัตวัดครองสงฆ์ หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับชาวบ้านที่มีต่อศาสนาพุทธ

2.14 สัตเจ้าครองเมือง หรือสัตสมบัตินเมือง หมายถึง แบบแผนสำหรับผู้ปกครองที่พึงปฏิบัติ อาทิ การตั้งผู้ซื้อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียรเป็นขุนนางผู้ใหญ่ การอยู่ในทศพิธราชธรรม การเป็นผู้นำประชาชนในการทำบุญตามสัตสิบสอง ตลอดจนแสวงหาสมบัตินเมือง (ค่าครองเมือง) เช่น การมีนักปราชญ์ การมีเสนาอำมาตย์ที่เที่ยงตรง การมีทหารที่กล้าหาญ เป็นต้น

3. ขะล่ำ หรือ คะล่ำ คือ คำที่คนอีสานใช้เรียกสิ่งที่ไม่ควรทำ ของต้องห้าม หรือสิ่งต้องห้าม ใกล้เคียงกับคำภาษาอังกฤษว่า Taboo หมายถึง ห้าม ข้อห้าม ข้อห้ามตามขนบธรรมเนียม “จะล่ำจึงเป็นข้อห้ามหรือบทบัญญัติของสังคมหรือปทัสถานทางสังคมที่กลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว ได้สืบทอดกันมา ขะล่ำเป็นบทลงโทษขนาดเบา คือ อปมงคล ไม่เจริญก้าวหน้า ไม่เป็นสิริมงคล

หากความผิดที่หนักเรียกว่า เช็ด หรือเช็ดขวง ซึ่งไม่เป็นมงคลถึงขั้นเสนียดจัญไร หรือถึงกับมีอันเป็นไปต่อตนเองและญาติพี่น้อง เช่น ผิดผี หรือละเมิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น สิ่งที่เราเรียกว่า ขะลำนั่น ผู้ใหญ่จะสอนผู้น้อยสืบทอดกันปากต่อปาก จากรุ่นสู่รุ่น ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร” (ปรีชา พิณทอง, 2542, หน้า 464-465)

สิ่งที่เรียกว่าขะลำนั่นได้แก่ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ผกาพรรณ เดชเทพพร, วีระสิทธิ์ ชูแสงทอง และขจร มุกมีคำ, 2544, หน้า 222-223)

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย คือ ห้ามปลูกคร่อมตอไม้ ห้ามปลูกบ้านคร่อมจอมปลวก ปลูกบ้านเรือนควรใช้เสาเข็มเสมอ ปลูกบ้านยังไม่เสร็จห้ามขึ้นไปนอน ห้ามสุนัขออกลูกบนเรือน ห้ามนอนใต้ชื่อบ้าน ห้ามกวาดบ้านตอนกลางคืน และห้ามปลูกบ้านคร่อมทาง เป็นต้น

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับอาหารการกิน คือ ห้ามยืม โกง โกงัดข้าว ห้ามรับประทานข้าวคาหม้อ ห้ามรับประทานของที่มีผู้ฝากไว้ให้อีกคนหนึ่ง ควรรู้จักประมาณและพิจารณาอาหารที่จะรับประทาน เมื่อเสร็จแล้วต้องยกมือไหว้ เป็นต้น

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม คือ ห้ามใส่เสื้อผ้ามกลับข้าง ห้ามใช้เท้าเหยียบเสื้อผ้า ห้ามนุ่งผ้าถุงผืนเดียว ห้ามนุ่งผ้าถุงกระโจมอกขึ้นบ้านเรือนผู้อื่น ห้ามภรรยาใช้ผ้าถุงปิดป้ายสามี ห้ามเอาเสื้อผ้าเก่ามาหุนแทนหมอน และห้ามภรรยาเปลี่ยนผ้าถุงลงไว้พื้นบ้าน เป็นต้น

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพและความปลอดภัย คือ ห้ามหญิงท้องแก่อาบน้ำตอนกลางคืน ห้ามนอนเล่นของมีคม คนมีบาดแผลห้ามกินปลาร้าดิบ เมื่อจกตอกมัดกล้าห้ามใช้ปากคาบตอก ห้ามเดินข้ามปิ่น ห้ามนั่งขวางบันได ห้ามนั่งขวางประตู และห้ามใช้มีดขุดดิน เป็นต้น

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับหนุ่มสาว สามี ภรรยา คือ ผู้ชายควรบวชก่อนแต่งงาน หนุ่มไปบ้านสาวห้ามเดินพันพ่าน ห้ามหญิงสาวไปกั๊วชายสองค่อสองในเวลากลางวันหรือกลางคืน สามีไปทางไกลห้ามภรรยาอยู่บ้านตัดผมหรือตัดดอกไม้ เป็นต้น

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการตาย คือ ห้ามเผาคนตายโหง ส่วนภายในบ้านของผู้ตายให้เทน้ำออกจากคุ่มหมดทุกใบ ให้อุปสาคกลับทางให้เป็นตรงข้ามทั้งหมด และเวลาแห่ศพไปป่าช้าห้ามเหยียบหัวลง เป็นต้น

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนาและคุณธรรมจริยธรรม คือ ห้ามลูกอุ้มบาตรพระ ห้ามนิทานพระ ห้ามนำผ้าถุงใช้แล้วห่อใบลาน สิ่งของที่นำไปถวายพระควรสะอาด ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพ่อแม่ย่อมได้รับความลำบากเดือดร้อน เป็นต้น

แนวปฏิบัติอื่น ๆ เป็นต้นว่า เดินเสียงดังไม่ดี รับประทานข้าวเสียงดังไม่ดี ห้ามนั่งในท่ามกลางคนแก่ และอย่ายกคนข่มท่าน

4. การถือผี (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2540, หน้า 106)

4.1 ฝึบ้าน แต่ละหมู่บ้านในภาคอีสานจะนับถือผีประจำหมู่บ้านที่เรียกว่า “ผีปู่ตา”

ผีปู่ตาเป็นผีที่คอยดูแลรักษาป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ไม่อาจจะกำหนดได้ว่าเป็นวิญญาณของบรรพบุรุษสายใด สกุลใด แต่ชาวอีสานเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวหมู่บ้านนั้น ทุก ๆ ปีจะมีการเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งจะมีคนกลางที่คอยติดต่อระหว่างชาวบ้านกับผีปู่ตา คือ เฒ่าจ้ำ ได้รับยกย่องเกือบเสมอผีปู่ตา มีลักษณะเฉพาะเป็นคนสูงอายุอยู่ในศีล กินในธรรม มีพฤติกรรมที่พึงเคารพนับถือ (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ผกาพรรณ เดชเทพพร, วีระสิทธิ์ ชูแสงทอง และขจร มุกมีคำ, 2544, หน้า 206)

จ้ำมีหน้าที่หลัก ๆ คือ เป็นเจ้าพิธีในงานไหว้ผีปู่ตาประจำปี ในราวเดือน 6 ชาวบ้านจะนำอาหารมาร่วมกันเช่นผีปู่ตา ปกติจะเรียไรเงินเพื่อซื้อหมู 1 ตัว เป็นเครื่องเซ่น และทำอาหารเลี้ยงกันบริเวณศาลปู่ตา จ้ำจะเป็นคนทำพิธีบะหรือการบนบาน ตามที่มีผู้มาขอร้องให้บนบาน ตลอดจนทำพิธีแก้บน คือเสียค่าคายปู่ตา ส่วนการคัดเลือกคนที่จะมาเป็นจ้ำนั้น ชาวบ้านจะคัดเลือกจ้ำประจำหมู่บ้านโดยวิธีต่าง ๆ ดังนี้ ผีปู่ตาเป็นผู้เลือกคือ ผีปู่ตาจะเป็นผู้เข้าสิงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แล้วบอกชื่อผู้ที่มาจะเป็นจ้ำ โดยส่วนมากจะเป็นผู้ที่ถูกเข้าสิง คัดเลือกจากวิธีการสืบทอดตามตระกูล และคัดเลือกจากผู้ที่มีศีลธรรม คือเคยบวชเรียนมาแล้ว (ธวัช ปุณ โณทก, 2542, หน้า 923-925)

จากแนวคิดที่ว่าผีหรือวิญญาณมีโลกเฉพาะและย่อมอยู่เหนือธรรมชาติ คือ มีอิทธิฤทธิ์ ฉะนั้นก่อนที่จะจะเชิญวิญญาณเจ้าปู่เข้ามาชุมชนหรือเข้าทรง นั้น จะต้องเตรียมตัวตามขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อให้บริสุทธิ์หรืออยู่ในสภาพเหนือมนุษย์ นั่นคือจะต้องอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาด แต่งกายด้วยเสื้อผ้าเฉพาะ เช่น เสื้อคลุมขาว สวมมงกุฎดอกไม้ และถือดาบเป็นอาวุธ เมื่อผีเจ้าปู่มาเข้าทรงแล้วเสียงพูดจะเปลี่ยนไป ใช้สรรพนามว่า กู เพื่อแสดงถึงความอยู่เหนือชาวบ้าน คื้มเหล่าไม่ว่าสุบยาโดยใช้ใบตองห่อพริกแห้งเป็นการแสดงให้เห็นสภาพเหนือมนุษย์ของจ้ำในขณะนั้นที่เจ้าปู่มาชุมชน (ธวัช ปุณ โณทก, 2542, หน้า 2821)

สถาบันของผีปู่ตาได้รับการรับรองและร่วมมืออย่างดีจากสังคมของหมู่บ้าน เมื่อพิจารณาถึงความเชื่อและหน้าที่ของสถาบันผีปู่ตาแล้ว จะเห็นว่าเป็นสถาบันกลางของสังคมอันเป็นที่ยึดมั่นทางจิตใจ สามารถช่วยจัดทุกข์ร้อนทั้งส่วนรวมและส่วนบุคคล โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของผีปู่ตานั่น มีส่วนให้ชาวบ้านวางใจต่อเกณฑ์ที่จะเกิดแก่ส่วนรวมและส่วนบุคคล ไม่เพียงแต่เท่านั้น การที่ชาวบ้านได้ร่วมกันกระทำพิธีกรรมไหว้ผีปู่ตายังเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง สถาบันผีปู่ตานั่นทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้านไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดประพฤตินอกกรอบประเพณีของสังคม โดยอาศัยอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติของเจ้าปู่ ซึ่งเป็นผลส่งให้สังคมอยู่อย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน และไม่ประพฤติดิฉิตบ้านคองเมือง อันจะนำมาซึ่งความสงบสุขของสังคมอย่างแท้จริง (ธวัช ปุณ โณทก, 2542, หน้า 2819-2822)

4.2 ผีนาหรือผีตาแฮก เป็นผีที่ทำหน้าที่อารัก্ষผืนนา คอยอำนวยผลให้ข้าวกล้างอกงาม ก่อนจะลงมือทำนาจะต้องทำพิธีเลี้ยงผีตาแฮกเสียก่อน ส่วนที่อยู่ของผีตาแฮกนั้นเจ้าของนานิยม ปลูกระดอหรือตบไ้ตามโพน หรือที่ดอน เพราะเชื่อกันว่าน้ำจะไม่ท่วมในปีน้ำมาก และให้ผีตาแฮกอยู่โดยไม่รบกวน

4.3 ผีเชื้อหรือผีบรรพบุรุษ เป็นผีเครือญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านมีความเชื่อว่าผีบรรพบุรุษยังไม่ได้ไปเกิด ยังคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานของตนอยู่ วันพระหรือวาระที่ทำบุญ ข้าวสากในเดือนสิบและบุญข้าวประดับดินในเดือนเก้า ลูกหลานจะต้องให้ทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ “ส่วนผีบรรพบุรุษที่เป็นกษัตริย์ที่ล่วงลับไปแล้วจะเรียกว่า ผีมหาลักซ์ ซึ่งหมายถึง เทวดาผู้เป็นใหญ่ ปกปักษ์รักษาให้ความร่มเย็นแก่ประชาชนในโลกมนุษย์ การนับถือผีมหาลักซ์เป็นการนับถือผีบรรพบุรุษซึ่งปรากฏในฮีต 12 คอง 14 เป็นธรรมเนียมการปกครองแบบเดิมของคนอีสาน ซึ่งเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะคุ้มครองปกปักษ์รักษาให้ความร่มเย็นแก่บุตรหลาน ไพร่ฟ้าประชากรธรรมา ความเชื่อเรื่องผีของชาวอีสานนั้นมีแนวทางปฏิบัติต่อผี 2 ลักษณะ คือ ที่เชื่อว่าสามารถบันดาลให้เกิดความสุขหรือความทุกข์ได้แล้วแต่ผีจะพอใจ การปฏิบัติต่อผีเช่นนี้จะเป็นการเซ่นไหว้เพื่อให้ผีเกิดความพอใจเป็นสำคัญ ได้แก่ ผีเชื้อ ผีปู่ตา และผีตาแฮก เป็นต้น โดยเฉพาะมีความเชื่อว่าหากปฏิบัติถูกต้องจะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความสุข ถ้าไม่ถูกต้องย่อมเกิดทุกข์ เรียกว่า ผีดผี” (พิเศษ เกียรติพงษ์, ผกาพรรณ เดชเทพ, วีระสิทธิ์ ชูแสงทอง และขจร มุกมีคำ, 2544, หน้า 205-206)

4.4 ผีปอบ คือ คนที่เป็นผีเข้าไปสิงในร่างกายของคนอื่นเพื่อกินตับไตไส้พุงของคนคนนั้น ส่วนมากคนที่ถูกปอบเข้านั้นมักจะเป็นคนป่วย คนอ่อนแอ และคนขวัญอ่อน เมื่อปอบเข้าญาติพี่น้องต้องไปตามหมอผีมาทำพิธีขับไล่

5. ความเชื่อเรื่องขวัญ กล่าวได้ว่า ขวัญ เป็นแนวคิดเชิงจิตวิทยาของคนโบราณที่ว่าได้เชื่อกันว่าขวัญเป็นสิ่งคล้ายกับจิตหรือวิญญาณที่อยู่ในตัวคน คำว่า “ขวัญ” ในสังคมไทย ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2443 ได้อธิบายความหมายไว้ว่า “ขวัญ” หมายถึงสิ่งที่ดีที่ประเสริฐหรือสิ่งที่เป็นมงคล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, หน้า 169)

ขวัญ เป็นมรดกความเชื่อของคนไทยโบราณ เป็นส่วนประกอบอันไม่มีตัวตนได้แก่ ส่วนหนึ่งคือร่างกายอีกส่วนหนึ่งคือ “ขวัญ” มนุษย์เชื่อกันว่าเมื่อขวัญอยู่ในร่างกายก็จะมีความสุข ความสบาย แต่ถ้าหาก “ขวัญ” ออกจากร่างกายเมื่อใด เจ้าของขวัญจะเจ็บไข้ได้ป่วย นอกจาก “ขวัญ” จะเกี่ยวข้องในทุกช่วงชีวิตแล้ว ยังสะท้อนภาพของสังคมในรูปแบบของการเรียกสิ่งที่เป็นมงคล ที่มีความหมายลึกซึ้งถึงจิตใจ อารมณ์ และความรู้สึก (ภคินิตย์ เพชรปณิวงค์, 2545, หน้า 31-32)

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับขวัญมี 2 ลักษณะคือ การเรียกขวัญและการสู่ขวัญ การเรียกขวัญ ภาษาโบราณเรียกว่า “การส่อนขวัญ” ทำเมื่อคนได้รับอุบัติเหตุต่าง ๆ เช่น ตกต้นไม้ ควายชน เห็นสัตว์ร้าย

หรือเหตุอื่น ๆ ที่ทำให้ตกใจมากจนมีอาการเจ็บป่วย กินไม่ได้นอนไม่หลับ พ่อแม่นิยมเชิญผู้เฒ่าผู้แก่ ไปยังจุดเกิดเหตุรวมทุกคนที่เป็นเจ้าของ ในพิธีกรรมควรมีกระดืบข้าวหรือกลองข้าวที่สะอาดไว้ เพื่อใส่ฝ่ายผูกแขนและหมากหรือยา มีของเรียกขวัญ เช่น กระจกเงา หวี น้ำหอมที่เจ้าของขวัญชอบ เพื่อให้ขวัญพอใจและกลับมาเร็ว

การสู่ขวัญ เป็นการให้กำลังใจแก่คนในโอกาสมงคล และเสริมสิริมงคลแก่สิ่งของเครื่องใช้ และอาคารสถานที่ที่เป็นคุณแก่ตน โดยจะมีหมอลำเป็นผู้ประกอบพิธี เมื่อสู่ขวัญแล้วจะมีการผูกแขนให้พร การสู่ขวัญคนจะทำในโอกาสต่าง ๆ เช่น สู่ขวัญแต่งงานบ่าวสาว สู่ขวัญเด็ก สู่ขวัญแม่เฒ่า (หญิงตั้งครรภ์) สู่ขวัญแม่ลูกอ่อน สู่ขวัญนาค บาศรีพระเณร (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ผลการวิจัย เดชเทพพร, วีระสิทธิ์ ชูแสงทอง และชัชกร มุกมีคำ, 2544, หน้า 202-205)

จากพิธีสู่ขวัญในรูปแบบต่าง ๆ ที่กล่าวมา แสดงให้เห็นโลกทัศน์ที่ครอบคลุม 3 ส่วนด้วยกัน คือ โลกทัศน์ที่คนมีต่อคน (Man to Man) โลกทัศน์ที่คนมีต่อธรรมชาติ (Man to Nature) โลกทัศน์ที่คนมีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ (Man to Supernature) พิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นการถ่ายทอดศิลปะในการดำรงชีวิต เป็นตัวจักรสำคัญของภูมิวัฒนธรรมในสังคม เป็นบรรทัดฐานทางสังคม เป็นกลไกควบคุมสังคมทำให้คนรู้ว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด สิ่งใดควร สิ่งใดไม่ควร เป็นการรักษาโรคทางจิตของมนุษย์เป็นรากฐานแห่งการพัฒนาสังคมเรื่อยมา โดยมีศาสนาและความเชื่อดั้งเดิมเป็นส่วนช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาวะธรรมชาติ และเป็นตัวกำหนดค่านิยมแห่งจารีตให้คงความศักดิ์สิทธิ์ไว้สืบไป (ภคินันท์ เพชรปานีวงศ์, 2545, หน้า 39-40)

สรุปได้ว่าความเชื่ออื่น ๆ ในวิถีชีวิตอีสาน มักจะเป็นความเชื่อที่อยู่บนพื้นฐานของศาสนา แต่ในขณะเดียวกันนั้น การประกอบพิธีกรรมบางอย่างก็มีเรื่องไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า วิถีชีวิตของคนอีสานมีการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิม ที่มีอยู่ในสังคมคือ ความเชื่อทางไสยศาสตร์กับความเชื่อทางศาสนา ที่เข้ามาภายหลังได้อย่างกลมกลืน และเข้ากับวิถีชีวิตได้อย่างลงตัว

แนวความคิดเกี่ยวกับการครองอำนาจและการโต้ตอบอำนาจ

ในการวิจัยเรื่อง “ความเชื่อที่ปรากฏในขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ.2444-2445 กรณีศึกษากลุ่มองคัมมัน” เป็นการใช้นำแนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อพระศรีอารีย ความเชื่อทางไสยศาสตร์ และความเชื่ออื่น ๆ ในวิถีชีวิตคนอีสานเป็นกรอบในการวิเคราะห์ แต่เนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุการณ์เฉพาะกลุ่ม ผู้วิจัยเห็นว่าการจะเข้าใจขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ.2444-2445 กรณีกลุ่มองคัมมันนั้น แนวคิดเกี่ยวกับการครองอำนาจจะช่วยตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัยได้เป็นอย่างดี

ความหมายของการครองอำนาจ หรือ Hegemony

การครองอำนาจนำ (Hegemony) ถูกนำมาใช้โดยชาวอิตาลีชื่อ แอนโตนิโอ กรัมสกี ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นกระบวนการของกลุ่มที่ครอบงำใช้สร้างความยินยอมให้ปกครอง” (Johnson, 1995, p. 268)

แนวความคิดนี้เป็นการทำความเข้าใจหลักปรัชญาวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของคาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งมองว่าประวัติศาสตร์นั้นถูกสร้างโดยมนุษย์เองไม่ใช่ธรรมชาติ หรือโดยประสงค์ของพระเจ้าเป็นเจ้าแต่อย่างใด แนวความคิดของมาร์กซ์ให้ความสำคัญกับโครงสร้างส่วนล่าง หรือเรื่องเศรษฐกิจหรือการผลิตเป็นหลัก มาร์กซ์มองว่าการสะสมทุนของชนชั้นปกครอง ไม่ใช่แค่การขยายขอบเขตการครอบงำเท่านั้น แต่ขณะเดียวกันได้สร้างความขัดแย้งระหว่างชนชั้นอื่น ๆ รวมไปถึงชนชั้นกรรมาชีพ ส่วนแอนโตนิโอ กรัมสกีนั้นต่างจากมาร์กซ์ตรงการนำคำว่า Hegemony มาใช้ภายใต้กฎของเอกชนหรือพื้นที่นอกเหนือจากรัฐ นั่นก็คือ โครงสร้างส่วนบนที่เน้นเรื่องอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนวัฒนธรรม ซึ่งต่างจากการครอบงำสังคมโดยใช้กำลังบังคับ กรัมสกีมองว่าสังคมแบบทุนนิยมได้สร้างสถานะของคนให้เหนือกว่า และสร้างสถานะที่ชอบธรรมเพื่อการครอบงำ โดยกำหนดมุมมอง โลกทัศน์ต่อปรากฏการณ์ตามที่ชนชั้นปกครองอยากให้เป็นในทิศทางเดียวกัน (Marshall, 1998, p. 272)

ดังนั้น การครองอำนาจนำ จึงเป็นลักษณะของการมีอำนาจเหนือกว่า โดยการยอมรับมากกว่าการใช้กำลังของชนชั้นหรือกลุ่มหนึ่งต่ออีกชั้นหนึ่ง ขณะที่การครอบงำเป็นสำนักพื้นฐานของการบังคับในระบบรัฐ (Femia, 1987, p. 24)

การครองอำนาจนำ (Hegemony) หรือการครอบงำทางชนชั้น อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci 1891-1937) ใช้คำนี้ เพื่ออธิบายถึงชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งที่มีอำนาจครอบงำชนชั้นอื่น โดยใช้วิธีผสมผสานกันระหว่างวิธีการทางการเมืองและวิธีการทางอุดมการณ์ วิธีการทางการเมืองคือการบังคับ แม้่วิธีการทางการเมืองจะมีความสำคัญ แต่วิธีการทางอุดมการณ์คือ การชักจูงทำให้ยินยอมพร้อมใจมีความสำคัญมากกว่า อย่างไรก็ตาม การจะเน้นหนักวิธีการใดนั้นขึ้นอยู่กับแต่ละสังคม ในสังคมทุนนิยมจะใช้วิธีการทางอุดมการณ์มากกว่า ในแนวคิดของกรัมสกี รัฐเป็นเครื่องมือสำคัญในการใช้กำลังบีบบังคับ ส่วนการยินยอมพร้อมใจด้านอุดมการณ์จะอาศัยสถาบันต่าง ๆ ในพื้นที่ประชาสังคม (Civil Society) เช่น ครอบครัว ศาสนา สหภาพแรงงาน เป็นต้น การครอบงำทางชนชั้นยากที่จะเป็นไปโดยสมบูรณ์ เช่น ในสังคมทุนนิยมร่วมสมัย ชนชั้นแรงงาน มีจิตสำนึก 2 ส่วนควบคู่กันไปอยู่ ส่วนหนึ่งกำหนดโดยอุดมการณ์ของชนชั้นนายทุน อีกส่วนหนึ่งเป็นจิตสำนึกเชิงปฏิวัติที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ตนถูกเอาเปรียบ (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย, 2549, หน้า 140)

ธีรยุทธ บุญมี (2547)กล่าวไว้ว่า ก่อนจะทำความเข้าใจความคิดของกรัมส์ ควรจะทบทวนหลักปรัชญาวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ของ มาร์กซ์ พอสังเขปเสียก่อน ซึ่ง มาร์กซ์ เป็นนักคิดที่กลับหัวกลับหางกับ เฮเกล ซึ่งก็คือ การกลับหัวกลับหางความคิดกระแสหลักแบบคริสต์ศาสนา ซึ่งให้พระเจ้า พระจิต พระปัญญา เป็นแก่นแกนหลักในการสร้างโลกวัตถุ คือมนุษย์ โลก และจักรวาล เฮเกลให้จิตวิญญาณสากล (Universal Spirit หรือ Universal Mind) เป็นแก่นแกนหลักในการทำให้ประวัติศาสตร์มนุษยชาติและโลกวัตถุเคลื่อนไหวไป ส่วนมาร์กซ์ กลับให้วัตถุเป็นสิ่งสำคัญที่มาก่อนรูปแบบความคิดรวมทั้งรูปแบบสังคม ซึ่งเป็นรูปแบบรองหรือรูปแบบในขั้นที่สอง ในทางทฤษฎีสังคม มาร์กซ์ถือว่าระบบเศรษฐกิจถือเป็นขั้นพื้นฐาน (Base) ส่วนความคิดและสังคมเป็นโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) เกิดขึ้นเพื่อรับใช้เศรษฐกิจ

กรัมส์ไม่เห็นด้วยกับมาร์กซ์ เขามองว่าการต่อสู้ในปริณทณของความคิดภายในภาคสังคมที่เรียกว่าสังคมหรือประชาสังคม เป็นสิ่งจำเป็นในการรักษาผลประโยชน์ทางชนชั้นของแต่ละฝ่ายเอาไว้ ฝ่ายที่ช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดโครงสร้างองค์กรในประชาสังคมได้ ฝ่ายนั้นก็จะมีฐานะครอบงำ คำนี้ใช้ในความหมายที่ต่างไปจากอุดมการณ์ของมาร์กซ์ ซึ่งเป็นสิ่งหลอกลวงจอมปลอม คำว่า การครอบงำน่าจะหมายถึง การยกตัวเองให้อยู่ในฐานะได้เปรียบ ขณะเดียวกันก็ได้รับการยอมรับว่าเป็นความคิดที่ถูกต้อง ชอบธรรม จนมีฐานะเป็นความคิดนำในสังคมได้ การต่อสู้ที่สำคัญคือการต่อสู้เพื่อฐานะนำหรือครอบงำ ซึ่งเกิดในประชาสังคมเป็นหลักนั่นเอง

กรัมส์ต่างจากเฮเกล ตรงที่เขาแยกแยะระหว่างสังคมการเมือง (Political Society) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐใช้เครื่องมือในการบังคับ (Coercion) เช่น คุก กระบวนการยุติธรรม ตำรวจ กับประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่รัฐใช้บังคับที่มองไม่เห็น เช่น การศึกษา วัฒนธรรม ศาสนา และสถาบันอื่น ๆ หรือเรียกว่าการปกครองโดยทำให้เกิดความยินยอม (Consent) เขาสนใจด้านการปกครองโดยใช้ความยินยอม ที่ช่วยให้ไม่จำเป็นต้องใช้กำลังบังคับโดยเปิดเผย เพราะอำนาจรัฐถูกแพร่กระจายไปในสังคม เช่น ผ่านสถาบันการศึกษา สื่อมวลชน ให้ประชาชนเชื่อในกฎหมายนิยม

กรัมส์ก้าวพ้นจากการแบ่งอย่างแข็งทื่อของทฤษฎีมาร์กซ์ดั้งเดิม ที่แบ่งเป็นโครงสร้างส่วนบนหรือส่วนอุดมการณ์และปฏิบัติทางการเมืองกับโครงสร้างพื้นฐานคือ ความสัมพันธ์ทางการผลิต เพราะประชาสังคมตามแนวคิดของกรัมส์ ทำให้เกิดการสนทนาคั่งอย่างมีพลวัตในระหว่างโครงสร้างทั้งสองนี้ได้ กล่าวคือ แม้ประชาสังคมจะเป็นพื้นที่ซึ่งรัฐใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความยินยอม หรือเพื่อครอบงำทางอุดมการณ์ แต่ปัจเจกชนก็ไม่ได้เฉื่อยชา (Passive) ยอมรับการครอบงำจากรัฐด้านเดียว หากแต่สามารถที่จะหักล้างการครอบงำได้ กรัมส์เห็นด้วยกับคำของ Henry David Thoreau นักปรัชญาชาวอเมริกัน ที่ว่าทุก ๆ คนตระหนักดีถึงสิทธิในการปฏิบัติ การปฏิเสธการต่อต้านรัฐทรราช แต่เกือบทั้งหมดมักจะบอกว่าปัจจุบันยังไม่ใช่เวลา ดังนั้นประชาสังคม

ทำงานช่วยรัฐในการสร้างความมินชา ให้ประชาชนคิดว่ายังไม่ถึงเวลาของการปฏิวัติ ประชาสังคมจึงอยู่ระหว่างรัฐกับประชาชน เพื่อเป็นเครื่องมือของชนชั้นในการครอบงำทางอุดมการณ์และวัฒนธรรม

ในขณะที่ประชาสังคมเป็นพื้นที่ซึ่งรัฐใช้สร้างความชอบธรรม แต่ก็ก็เป็นพื้นที่ของการช่วงชิงด้วย ชนชั้นที่ถูกกดขี่สามารถท้าทายอำนาจรัฐได้ ประชาสังคมจึงไม่ได้เป็นพื้นที่ของการครอบครองโดยชนชั้นเดียว การครอบงำเป็นสมบัติของชนชั้นนำ แต่ก็อาจจะกลายเป็นสมบัติของชนชั้นที่ถูกกดขี่ก็ได้ แต่ทุก ๆ ชนชั้นก่อนที่จะยึดอำนาจรัฐจะต้องสร้างความยอมรับทางอุดมการณ์ในภาคประชาสังคมนี้ก่อน ลำพังการยึดอำนาจรัฐอย่างเดียวไม่เพียงพอ ประชาสังคมจะต้องเปลี่ยนรูปเป็นการปฏิบัติทั้งทางสังคม การเมือง วัฒนธรรม

พิพัฒน์ พสุธารชาติ (2545) กล่าวว่า ในระบอบการปกครองใด ๆ ก็ตามในสังคม ไม่ว่าจะเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ประชาธิปไตย หรือแบบเผด็จการ การปกครองดังกล่าวจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อในสังคมนั้น ๆ มีความเชื่อหรืออุดมการณ์ทางการเมืองที่รองรับระบบการปกครองดังกล่าว เมื่อเป็นเช่นนั้นรัฐจึงต้องสร้างและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมืองจากรัฐไปสู่ประชาชน และสร้างมันให้กลายเป็นอุดมการณ์ทางการเมือง ที่ประชาชนยอมรับและยึดถือเอาไว้ร่วมกันอย่างไม่เสื่อมคลาย

นักสังคมนิยมาชาวอิตาลี ชื่อ แอนโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci, 1937-1981) ได้สร้างทฤษฎีอุดมการณ์ของรัฐขึ้น โดยที่กรัมสกีเรียกอุดมการณ์ที่รัฐต้องการสร้างนี้ว่า “การครองอำนาจนำ (Hegemony)” กรัมสกีมองว่ารัฐมีส่วนประกอบอยู่ 2 ส่วน ส่วนแรกคือ สังคมทางการเมือง (Political Society) ซึ่งได้แก่รัฐ โดยเป็นตัวแทนในการใช้กำลังอำนาจบังคับ อำนาจบังคับในที่นี้ได้แก่ กองทัพ ตำรวจ รวมถึงการออกกฎหมาย ส่วนที่สองคือ สังคมพลเรือน (Civil Society) ซึ่งเป็นตัวแทนของความเห็นชอบร่วมกันหรือประชาคม กรัมสกีเห็นว่า เมื่อใดมีความขัดแย้งระหว่างรัฐและสังคมพลเรือน เมื่อนั้นจะเกิดการแบ่งแยกอำนาจและผู้ปกครองก็ไม่สามารถครองความเป็นใหญ่ได้ เพราะอำนาจทางการเมืองที่พึ่งพาการใช้กำลังบังคับแต่เพียงอย่างเดียว ไม่สามารถก่อให้เกิดสภาวะการครองอำนาจนำที่สมบูรณ์ได้ พุดง่าย ๆ ว่าต่อให้รัฐใช้อำนาจบังคับประชาชนแต่เพียงอย่างเดียวโดยที่ประชาชนไม่ยินยอมรับความชอบธรรมของรัฐนั้น รัฐก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้

การที่รัฐจะสามารถก่อให้เกิดการถือครองความเป็นใหญ่ได้นั้น รัฐจะต้องสามารถครอบงำอุดมการณ์ของประชาชนได้ ทั้งที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองและอุดมการณ์ทางวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้รัฐหรือชนชั้นปกครองจึงมักพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับตนเอง โดยการการสร้าง ความยินยอมพร้อมใจ และหาเสียงสนับสนุนจากประชาชนผู้ถูครอบงำ

วัชรพล พุทธรักษา (2549) กล่าวว่า คำว่า Hegemony หรือการครองอำนาจนั้น มีที่มาจากภาษากรีกว่า Hegemon หมายถึง การนำ (Leading) การมีอำนาจเหนือผู้อื่น (Prominent Power) และมักจะมุ่งใช้ในความหมายของการครองอำนาจทางการเมือง (Political Dominance) เป็นส่วนใหญ่ ความคิดเรื่องการครองอำนาจของกรัมซ์ได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง อุดมการณ์ (Ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการใช้เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ แนวคิดเรื่องโครงสร้างสังคมส่วนล่างและสังคมส่วนบน (Base/Super Structure) โดยที่กรัมซ์ได้เน้นให้ความสำคัญกับบทบาทของโครงสร้างส่วนบน และได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญระหว่างสังคมสองแบบภายในโครงสร้างส่วนบนว่า ประกอบไปด้วย สังคมแรกคือ รัฐหรือสังคมการเมือง (Political Society) ซึ่งได้แก่รัฐและองค์กรการใช้อำนาจต่าง ๆ ของรัฐ และอีกสังคมหนึ่งคือ ประชาสังคม (Civil Society) ซึ่งได้แก่ ส่วนที่เป็นเอกชนหรือส่วนอื่น ๆ ที่เป็นองค์กรนอกอำนาจรัฐ กรัมซ์อธิบายว่าขณะที่ สังคมการเมืองดำเนินการสร้างและสืบทอดอำนาจครอบงำ (Domination) โดยชนชั้นปกครองผู้ยึดกุมอำนาจรัฐและมีอำนาจในการบังคับใช้กฎหมาย (Legislation) และมีอำนาจบังคับ (Coercion) รองรับอยู่ด้วย แต่ในประชาสังคมนั้น จะมีการดำเนินการเพื่อสร้างและสืบทอดรักษาการครองอำนาจนำ โดยอาศัยวิธีการที่แตกต่างไปจากสังคมการเมือง โดยใช้วิธีการสร้างความยินยอมพร้อมใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน โดยที่ประชาชนไม่รู้ตัวว่าเป็นการบังคับ หรือเป็นการยินยอมพร้อมใจโดยธรรมชาติ (Spontaneously Consensus) ในประชาสังคมนี้ การใช้อำนาจเพื่อครอบงำกลุ่มบุคคลหรือชนชั้นอื่นนั้น จะแตกต่างจากสังคมการเมือง นั่นคือ ในพื้นที่ประชาสังคมจะเป็นการใช้อำนาจนำโดยไม่ใช้กำลังหรือความรุนแรง แต่จะเป็นการครองอำนาจนำในเชิงพื้นที่ (Realm) หรือความคิดในการผลิตทางเศรษฐกิจ และการดำรงชีวิต โดยผ่านทางเครื่องมือหรือกลไกชนิดต่างๆ ในแง่นี้ โลกทัศน์ของผู้คนในประชาสังคมจะถูกครองอำนาจนำทางความคิด ความเชื่อ ทัศนคติโดยกลุ่มผู้ปกครอง และโลกทัศน์ที่ถูกครอบงำจะกลายไปเป็นวัฒนธรรมร่วมของผู้คน (Popular Culture) และแทรกซึมไปทั่วทั้งประชาสังคม การสร้างภาวะการครองอำนาจนำนี้จะเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แบบไม่ได้ ถ้ากลุ่มผู้ปกครองหรือชนชั้นปกครองมุ่งหวังยึดครองแต่เพียงอำนาจรัฐอย่างเดียว โดยปราศจากการครองอำนาจนำเหนือระบบความคิด หรืออุดมการณ์เหนือสังคมส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้กลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะครองอำนาจนำ (Hegemon) นั้น จะต้องพยายาม (Attempt) ที่จะสร้างแนวร่วม และแปรสภาพ (Transform) อุดมการณ์ของพันธมิตร (Alliance) จากกลุ่มหรือชนชั้นต่าง ๆ รวมถึงกลุ่มที่เป็นอริ (Rival) ให้เป็นหนึ่งเดียวกันให้ได้ การสร้างแนวร่วมพันธมิตรระหว่างกลุ่มพลังหรือชนชั้นต่าง ๆ นี้เรียกว่า การสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์ (Historical Bloc) ให้เกิดขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างความเป็นเอกภาพระหว่างผู้ครองอำนาจนำกับผู้

ถูกนำไปเกิดขึ้น โดยที่ความรู้สึก (Feelings) ของประชาชนผู้ถูกนำ ถูกปกครองนั้นถูกครอบครอง ความคิดโดยสมบูรณ์ตามความต้องการของชนชั้น หรือกลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะครองอำนาจนำ

ดังนั้น ความหมายโดยสรุปของคำว่า การครองอำนาจนำ (Hegemony) คือ การใช้อำนาจของกลุ่มหรือชนชั้นใด ๆ เพื่อสร้างภาวะการครอบครองความคิด และมีอำนาจนำเหนือกลุ่มหรือชนชั้นอื่น ๆ ในสังคม โดยที่การใช้อำนาจดังกล่าวนี้ปราศจากการใช้ความรุนแรง หรือการบังคับ ในเชิงกายภาพ แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านทางกลไกชนิดต่าง ๆ เพื่อครอบครองความคิดโน้มน้าว และทำให้เกิดการยอมรับ เพื่อก่อให้เกิดขึ้นซึ่งความยินยอมพร้อมใจ และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพลังทางสังคมและชนชั้นต่าง ๆ โดยที่ผู้คนในกลุ่มหรือชนชั้นที่ถูกกระทำนั้นไม่ทราบ หรือไม่ สามารถตระหนักได้ว่าตนได้ถูกครอบครองความคิดไปแล้ว

เกย์ร เดเซพีระ (2550) กล่าวว่า Hegemony คำนี้เริ่มเป็นที่รู้จักแพร่หลายในแวดวง การเมืองระหว่างประเทศจากการที่จีนสมัย เหมา เจ๋อ ตุง ใช้กล่าวกับสหภาพโซเวียตว่า ดำเนิน “ลัทธิครองความเป็นเจ้า” คือ ไม่ใช่จักรวรรดินิยมแบบอเมริกาแต่ก็มีอำนาจมาก และพยายามเข้าไป กำกับบังการกิจการในประเทศอื่น ๆ โดยแทรกแซงทางการเมือง ในวิชาการเมืองระหว่างประเทศ Hegemony มักหมายถึง การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หรือการสถาปนา โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง อันจะทำให้ประเทศที่มาเข้าร่วมรู้สึกได้ว่าตัวเองได้ประโยชน์ ซึ่งเป็นที่มาซึ่งคนทั่วไปไม่ค่อยรู้จัก ส่วนความหมายที่คนทั่วไปรู้จักนั้นมาจากแนวคิดของอัน โดนิ โอ กรัมชี (ค.ศ.1891-1937) นักทฤษฎีและนักปฏิวัติสังคมนิยมชาวอิตาลี ซึ่งวิพากษ์แนวคิดของ มาร์กซ์แบบดั้งเดิมว่า ให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจมากจนไม่เห็นความสำคัญของปัจจัยทาง การเมืองและวัฒนธรรม ทำให้ชนชั้นล่างที่ถูกขูดรีดมาปฏิวัติกลับต้องพ่ายแพ้ไปในที่สุด เพราะการ เปลี่ยนแปลงที่แท้จริงนั้น จำเป็นต้องเปลี่ยนจิตสำนึกของสังคมในทางการเมืองและวัฒนธรรมด้วย โดยเฉพาะการเปลี่ยนอำนาจนำ ดังที่กรัมชีชี้ว่า ชัยชนะที่แท้จริงจำเป็นต้องต่อสู้ทางการเมือง วัฒนธรรม ดังนั้น สมรภูมิที่แท้จริงคือ การต่อสู้เพื่อครองความคิดจิตใจของผู้คนให้ได้ เมื่อกล่าวถึง อำนาจนำมักจะหมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม ถ้ามองจากมุมของผู้นำก็เป็นความ สามารถในการนำโดยความยินยอมพร้อมใจของผู้ตาม (Leadership by Consent) และถ้ามองจากมุม ของผู้ตามก็เป็นการยอมปฏิบัติตามผู้นำโดยไม่ต้องบังคับ (Non-coercive Compliance) ยินดีทำตาม อย่างกระตือรือร้น อำนาจนำเป็นการรวมตัวกันของอุดมการณ์กับวัฒนธรรม เมื่อพูดถึงอุดมการณ์ มักจะนึกถึงแนวคิดทฤษฎีที่มีความเป็นระบบ มีลักษณะครอบงำและมักจะมีเรื่องของชนชั้นเข้า ไปเกี่ยวข้อง เช่น อุดมการณ์ศักดินา เป็นต้น ในขณะที่วัฒนธรรมมีลักษณะของสำนึกที่แทรกซึมอยู่ ในวิถีชีวิตแบบกระจัดกระจาย ไม่เป็นระบบและไม่เกี่ยวกับการเมือง เช่น ภาษา แบบแผนการ ประเพณีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน สามัญสำนึก หรือเรื่องที่เป็นจิตไร้สำนึกทางวัฒนธรรม

(The Cultural Unconscious) เป็นเรื่องที่ทำให้คิด ให้เชื่อ ให้มีปฏิกิริยาอย่างนั้น ดังนั้น วัฒนธรรมใช้ในความหมายที่ลึกกว่าอุดมการณ์ เพราะสามารถทำให้เกิดปฏิกิริยากับสิ่งที่เกิดขึ้น โดยไม่ต้องคิด ไม่ทันคิด อันเนื่องมาจากการปลูกฝังสั่งสมมานาน คำว่าอำนาจน่านี้นุ่มนวลรวมความหมายของอุดมการณ์กับวัฒนธรรม เป็นอุดมการณ์ที่หยั่งรากลึกเหมือนวัฒนธรรม และก็เป็นวัฒนธรรมที่มีลักษณะครอบงำ ชักนำ และรับใช้อำนาจหรือผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มเหมือนอุดมการณ์ อำนาจนาจจึงเป็นคำที่รวมองค์ประกอบของอุดมการณ์และวัฒนธรรมเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น เป็นอันหนึ่งอันเดียว อำนาจนาจจึงมีนัยบ่งบอกถึงสำนึกยึดมั่นถือมั่นว่ามีความเป็นจริงบางอย่างที่รู้สึกว่าเป็นของจริงแท้ (A Sense of Absolute Reality) จริงโดยไม่ต้องตั้งคำถาม เพราะเชื่อและปฏิบัติตามความจริงเหล่านั้น จนกลายเป็นเรื่องที่ยากมากที่จะก้าวข้ามหรือหลุดพ้น นอกจากนี้อำนาจนาจเป็นเรื่องของอัตลักษณ์ด้วย หากกล่าวถึงอุดมการณ์และวัฒนธรรมจะเป็นเรื่องที่อยู่ภายนอก แต่เมื่อพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นอำนาจนาจได้ก็ต่อเมื่อเข้ามาอยู่ในตัวเรา ในลักษณะที่ค่อย ๆ เข้ามาสั่งสม พอพูน ก่อตัวจนกลายเป็นความคิด ความสัทธิฯ เช่น สำนึกของการเป็นคนไทย เป็นต้น อำนาจนาจมีผลก็ต่อเมื่อเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในตัวเรา โดยแฝงอยู่ในความเชื่อ เมื่อมีสิ่งที่มากระทบความเชื่อนั้นก็สามารถเกิดปฏิกิริยาได้ทันทีโดยไม่ต้องคิด หรือไม่ทันได้คิด อำนาจนาจยังเป็นสิ่งที่สร้างได้ยาก แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วการรื้อหรือเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ยากยิ่งกว่า เพราะการเปลี่ยนแปลงจะต้องเกิดจากการต่อสู้กับความคิดความเชื่อที่สั่งสมหยั่งรากลึกอยู่ในจิตใจ (เกษียร เตชะพีระ, 2550, หน้า 6)

จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปความหมายของ การครองอำนาจนาจ หรือ Hegemony ได้ว่า การครองอำนาจนาจคือ กระบวนการใช้อำนาจของกลุ่มหรือชนชั้นใด ๆ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการครอบงำทางความคิด ความเชื่อ ทักษะคติ โดยกลุ่มผู้ที่ครอบงำ ทั้งนี้ต้องปราศจากการใช้ความรุนแรง แต่เป็นการใช้อำนาจผ่านกลไกอื่นแทน เพื่อสร้างความยินยอมหรือยอมรับทางอุดมการณ์ทางการเมืองและอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ประชาสังคม

จากการนำเสนอข้างต้น สามารถสังเคราะห์แนวคิดที่จัดเป็นองค์ประกอบหลักของการครองอำนาจนาจได้ 5 ประการด้วยกันได้แก่ (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, หน้า 30)

1. แนวความคิดเรื่องโครงสร้างส่วนล่างและโครงสร้างส่วนบน กับกลุ่มประวัติศาสตร์
2. แนวความคิดเรื่องประชาสังคม และสังคมการเมือง กับความยินยอมพร้อมใจ และการใช้อำนาจบังคับ
3. แนวความคิดเรื่องสงครามขับเคลื่อน และสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด
4. กลไกการครองอำนาจนาจ และกลไกการใช้อำนาจรัฐ และ
5. การโต้ตอบต่อการครองอำนาจนาจ

1. แนวความคิดเรื่อง โครงสร้างส่วนล่าง และ โครงสร้างส่วนบน (Super/Base Structure) กับกลุ่มประวัติศาสตร์ (Historic Bloc) (วัชรพล พุทธิรักษา, 2549, หน้า 31-35)

สำนักคิดมาร์กซิสต์มีแก่นความคิดหลักที่สำคัญ ได้แก่ หลักการวัตถุนิยมวิภาษวิธี (Dialectical Materialism) หลักเศรษฐกิจกำหนด (Economic Determinism) และมุมมองด้านสังคมชนชั้น (Social Class)

หลักวิภาษวิธี เมื่อกล่าวถึงหลักการวิภาษวิธี (Dialectic) นั้นเป็นหลักการที่มาร์กซ์เองได้รับอิทธิพลมาจากเฮเกล โดยมีแนวคิดหลักว่า ในสถานะหนึ่ง หรือช่วงเวลาหนึ่งของสังคมใด ๆ ก็ตาม สิ่งที่เป็นอยู่ในขณะนั้นเราเรียกว่า ข้อเสนอหรือบทเสนอ (Thesis) เมื่อบทเสนอดำรงอยู่ต่อไป ในระยะเวลาหนึ่ง จะเกิดสิ่งอื่นหรือข้อเสนออื่นขึ้นมาโต้แย้งข้อเสนอหรือบทเสนอเก่า ซึ่งเรียกว่า ข้อแย้งหรือบทแย้ง (Anti Thesis) จากการโต้แย้งของบทแย้งจะนำไปสู่การผสมผสานหลักการ และ เหตุผลที่ลงตัวและนำไปสู่ ข้อเสนอหรือบทสรุป (Synthesis) ในที่สุด และข้อสรุปหรือบทสรุปที่ดำรงอยู่นี้จะกลับไปสู่กระบวนการแรกของวงจรวิภาษวิธี นั่นคือ บทสรุปหรือข้อสรุปหนึ่ง ๆ นั้นก็จะมีสถานะเป็นข้อเสนอหรือบทเสนอไป และวนเวียนเป็นวัฏจักรเมื่อต้องเผชิญกับข้อโต้แย้ง และหาจุดลงตัว ผสมผสานเป็นข้อสรุป เช่นนี้เรื่อยไป หลักการวิภาษวิธีดังกล่าวนี้ เป็นหลักการที่ใช้อธิบายสรรพสิ่งโดยยึดหลักการเปลี่ยนแปลง ซึ่งหมายความว่าทุกสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลง และมีพัฒนาการอยู่ตลอดเวลา

หลักเศรษฐกิจกำหนด หลักการอีกประการหนึ่งของสำนักคิดแนวมาร์กซิสต์ คือหลักเศรษฐกิจกำหนด (Economic Determinism/Economism) แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนฐานของการมองโครงสร้างสังคม (Social Structure) โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือโครงสร้างส่วนบน (Super Structure) และ โครงสร้างส่วนล่าง (Sub Structure) โดยที่โครงสร้างส่วนบนนั้นได้แก่ ปรัชญา ระบบกฎหมาย สถาบันทางการเมือง ระบบการศึกษา วัฒนธรรม ศาสนา เป็นต้น ส่วนโครงสร้างส่วนล่าง นั้นประกอบไปด้วย พลังในการผลิต (Productive Force) ซึ่งมีที่มาจากพลังแรงงานและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ อาทิ เครื่องจักร โรงงาน เป็นต้น และความสัมพันธ์ทางการผลิต (Relation of Production) หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองผู้สามารถครอบครองพลังในการผลิต ที่มีต่อชนชั้นอื่น ๆ ความสัมพันธ์เช่นนี้มีหลายลักษณะ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการ กับแรงงาน เป็นต้น หลักสำคัญของแนวคิดเรื่องหลักเศรษฐกิจกำหนดของสำนักมาร์กซิสต์แบบดั้งเดิม ก็คือ การมองว่าในการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการหรือพัฒนาการของสังคมใด ๆ ก็ตามจะถูกกำหนดโดยโครงสร้างส่วนล่าง และการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนล่าง จะเป็นตัวกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างส่วนบน นั้นหมายความว่า เป็นการให้

ความสำคัญกับประเด็นเรื่องเศรษฐกิจ หรือการผลิตเป็นหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่าถ้าชนชั้นใดจะสามารถปกครองชนชั้นอื่นได้ ก็จะต้องยึด โครงสร้างส่วนล่างให้ได้นั่นเอง

มุมมองด้านสังคมชนชั้น หลักการสำคัญอีกประการของแนวคิดแบบมาร์กซิสต์คือ มุมมองด้านสังคมชนชั้น (Social Class) เกี่ยวกับเรื่องนี้ Roskin เห็นว่าเรื่องชนชั้นทางสังคมนี้เป็น เรื่องที่มีความสำคัญยิ่งตามแนวคิดแบบมาร์กซิสต์ โดยมาร์กซ์มองว่าในสังคมทุกสังคมนั้น ได้ถูก แบ่งเป็น 2 ชนชั้น ชนชั้นหนึ่ง คือชนชั้นขนาดเล็กของคนจำนวนน้อยที่เป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิต และอีกชนชั้นหนึ่ง คือชนชั้นขนาดใหญ่ของประชากรส่วนใหญ่ ที่ต้องทำงานเพื่อชนชั้นขนาดเล็ก สังคมแต่ละสังคมได้ดำเนินไปภายใต้การบงการของชนชั้นที่เหนือกว่า ซึ่งเป็นชนชั้นผู้จัดตั้ง กฎหมาย ศิลปะ และการออกแบบโดยมีความต้องการรักษาไว้ซึ่งอำนาจของชนชั้นของตน แนวคิด เรื่องชนชั้นในสังคมนี้มีมาร์กซ์และเอนเงิลส์ เพื่อนของเขาคืออธิบายไว้ใน The Communist Manifesto โดยได้อธิบายว่า ตลอดเวลาในประวัติศาสตร์นั้นเป็นเรื่องของการต่อสู้ระหว่างชนชั้นเรื่อยมา โดย ชนชั้นหนึ่งกดขี่อีกชนชั้นหนึ่ง โดยสาเหตุที่ชนชั้นหนึ่งสามารถขูดรีดอีกชนชั้นหนึ่งได้นั้นก็ เนื่องจากเรื่องทางเศรษฐกิจนั่นเอง ชนชั้นใดเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ชนชั้นนั้นก็จะเป็ชนชั้นที่มีอำนาจในสังคม

แนวคิดเรื่องหลักการวัตถุนิยมวิภาษวิธี หลักเศรษฐกิจกำหนด และชนชั้นทางสังคม ดังที่ ได้กล่าวข้างต้น ได้ถูกนำมาใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์ โดยสำนักคิด มาร์กซิสต์แบบดั้งเดิม ซึ่งในการอธิบายดังกล่าวนี้ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานเรื่องเศรษฐกิจ หรือโครงสร้าง ส่วนล่างเป็นหลัก โดยความขัดแย้งระหว่างชนชั้นในสังคมนั้นได้เกิดขึ้น เพราะปัญหาเรื่อง เศรษฐกิจเป็นสำคัญ อันทำให้เกิดการปฏิวัติหรือต่อสู้เพื่อล้มล้างชนชั้นที่เอาเปรียบ และ เปลี่ยนแปลงรูปแบบสังคมไปนับจากสังคมดั้งเดิม ไปจนถึงสังคมสุดท้ายคือสังคมคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้น ไม่มีการเอาเปรียบกัน และไม่มีปัญหาในทางเศรษฐกิจอีกต่อไป แนวคิด และแนวการศึกษาแบบมาร์กซิสต์ เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญในเรื่องเศรษฐกิจ และเป็นการมอง หรือให้ความสนใจกับเหตุการณ์แบบวัตถุนิยม (Materialism) กล่าวคือ ให้ความสนใจในเรื่องของ การทำมาหากิน การดิ้นรนเพื่อมีกิน เพื่อดำรงชีวิตอยู่ หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ วัตถุนิยมนั้น เป็นการ มองว่าสิ่งของ วัตถุต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดความคิดและมีอิทธิพลเหนือการเมือง ศาสนา วัฒนธรรม และทุกสิ่งในสังคม การนำปรัชญาวัตถุนิยมวิภาษวิธีมาใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมนี้ เรียกว่า วัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ซึ่งเป็นการมองว่าประวัติศาสตร์นั้นถูก สร้างโดยมนุษย์เอง มิใช่โดยธรรมชาติหรือโดยประสงค์ของพระเจ้าเป็นเจ้าแต่อย่างใด การที่ได้ กล่าวถึงหลักการสำคัญ หรือแนวคิดหลักของสำนักคิดแบบมาร์กซิสต์ ดังที่อธิบายมาข้างต้นนี้เพื่อ

เป็นการชี้ให้เห็นว่า แนวความคิดแบบมาร์กซิสต์นั้นให้ความสำคัญอย่างมากกับโครงสร้างส่วนล่าง ซึ่งถือได้ว่าเป็นหัวใจหลักในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมทั้งหมด

ดังนั้นความสำคัญของกรัมมี่ก็คือ เขาเป็นนักคิดมาร์กซิสต์คนแรก ๆ ที่ให้ความสำคัญกับโครงสร้างส่วนบน (Super-structure) ซึ่งต่างออกไปจากแนวคิดของนักมาร์กซิสต์ดั้งเดิมบางจำพวก ที่ให้ความสำคัญกับโครงสร้างส่วนล่าง ในฐานะที่เป็นโครงสร้างหลักในการกำหนดโครงสร้างส่วนบนดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และอาจกล่าวได้ว่าเขาเองเป็นคนที่ยกกลับมาเน้นย้ำ (Re-emphasis) ในมิติทางการเมือง และความสำคัญของการต่อสู้เชิงอุดมการณ์ของแนวความคิดมาร์กซิสต์ ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมสู่สังคมนิยม สำหรับกรัมมี่ โครงสร้างส่วนบนนั้นเป็นโครงสร้างสังคมที่มีความสำคัญ และสามารถผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง หรือส่งผลต่อสังคมในส่วนรวมได้ เช่นเดียวกันกับโครงสร้างส่วนล่างหรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โครงสร้างส่วนบนนี้ประกอบด้วยส่วนที่เรียกว่า สังคมการเมืองและประชาสังคม ซึ่งเป็น โครงสร้างของระบบความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ กฎหมาย วัฒนธรรม และอื่น ๆ ที่ไม่ใช่โครงสร้างทางเศรษฐกิจ พื้นที่ในโครงสร้างส่วนบนตามแนวคิดของกรัมมี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ประชาสังคมนั้น เป็นพื้นที่ของการสร้างความยินยอมและสามัญสำนึก (Common Sense) หรือมีมุมมอง โลกทัศน์ต่อปรากฏการณ์ตามที่ถูกชนชั้นปกครอง หรือกลุ่มผู้พยายามสร้างภาวะการณ์ครองอำนาจนำ พยายามสร้างหรือกำหนดไปในทิศทางเดียวกัน ดังนั้นการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากทิศทางของโครงสร้างส่วนบนนี้ จึงเป็นสิ่งที่ก้าวไปไกลกว่าการมองเพียงแค่ความสัมพันธ์และพลังในการผลิตเท่านั้น ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่มุมมองในการอธิบายปรากฏการณ์ให้กว้างขวางออกไป ภายใต้อโครงสร้างทางเศรษฐกิจส่วนล่าง และโครงสร้างทางอุดมการณ์ส่วนบนนั้น ต่างก็ประกอบไปด้วยกลุ่มทางสังคมกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ต่อกันแตกต่างกันไป อาทิ กลุ่มที่อยู่ภายในสังคมส่วนล่างนั้นก็มีความสัมพันธ์ในการผลิต และการบริโภคในทางเศรษฐกิจต่อกัน ส่วนกลุ่มที่อยู่ในโครงสร้างสังคมส่วนบน ในพื้นที่ประชาสังคมนั้นก็มีความสัมพันธ์กันในเชิงอุดมการณ์ ระบบความคิด และความเชื่อ ขณะที่ภายในพื้นที่สังคมการเมืองนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มก็จะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจ และการใช้อำนาจบังคับต่อกัน

กรัมมี่ได้เสนอแนวคิดเรื่อง กลุ่มประวัติศาสตร์ (Historic Bloc) ซึ่งเป็นแนวคิดที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม เพื่อใช้แทนแนวคิดเศรษฐกิจกำหนดแบบกลไกของสำนักคิดแบบมาร์กซิสต์ดั้งเดิม แนวคิดดังกล่าวเป็นการอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relation) ระหว่างชนชั้นและกลุ่มพลังต่าง ๆ ที่อยู่ภายในโครงสร้างของสังคม โดยอธิบายว่าในสังคมทุนนิยมนั้น ชนชั้นนายทุน (Bourgeoisie) จะพยายามครองอำนาจนำให้เกิดในพื้นที่ของความสัมพันธ์ในการผลิต (Sphere of Production) ซึ่งการครองอำนาจนำในพื้นที่นี้แค่เพียงพื้นที่

เดียวจะไม่เกิดการครองอำนาจนำที่สมบูรณ์ (Absolute) ดังจะเห็นได้ว่าการพยายามท้าทายชนชั้นนายทุนจากกลุ่มชนชั้นแรงงาน เช่น จากสหภาพแรงงานอยู่เนื่อง ๆ การสร้างภาวะการครองอำนาจนำที่สมบูรณ์ให้เกิดขึ้น จึงเป็นการสร้างแนวร่วมพันธมิตร (Alliance) ระหว่างกลุ่มพลังหรือชนชั้นต่าง ๆ เหนือพื้นที่ทางสังคมที่กว้างกว่ามิติเชิงเศรษฐกิจเท่านั้น การแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างพื้นที่ภายใต้โครงสร้างสังคมส่วนล่างที่เป็นความสัมพันธ์เชิงการผลิต กับ โครงสร้างสังคมส่วนบนที่เป็นความสัมพันธ์เชิงอุดมการณ์และอำนาจ โดยให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจและโลกแบบวัตถุนิยม แต่เพียงอย่างเดียว นั้น จึงไม่เป็นการเพียงพอสำหรับการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ที่มีความซับซ้อนมากกว่าปัจจัยในเชิงวัตถุ เนื่องจากในสังคมนั้นยังมีพื้นที่การเมือง อุดมการณ์ และความคิดจิตใจอยู่ด้วย ดังนั้นความคิดเรื่องกลุ่มประวัติศาสตร์สำหรับกรัมสกี จึงถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายถึงการสร้างภาวะการครองอำนาจนำอย่างสมบูรณ์ ด้วยการยึดครองโครงสร้างทางสังคมทั้งสองส่วน ส่วนแรกคือ การยึดครองโครงสร้างส่วนล่าง (Sub Structure) ที่ให้ความสำคัญกับปรัชญาวัตถุนิยม โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจเป็นหลัก ขณะที่โครงสร้างสังคมอีกส่วนหนึ่งคือ โครงสร้างส่วนบน (Super Structure) ที่เป็นพื้นที่ของปัจจัยในเชิงอุดมการณ์ ความคิด ความเชื่อ ตลอดจนวัฒนธรรม และศาสนา หากสามารถผนวกการครองอำนาจนำเหนือความสัมพันธ์ทางสังคม ในพื้นที่ทั้งสองของโครงสร้างสังคมใด ๆ ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ได้ นั้นเรียกว่าการสร้างกลุ่มประวัติศาสตร์ให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างภาวะการครองอำนาจนำได้อย่างสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นเหนือสังคมนั้น ๆ นั่นเอง

2. แนวความคิดเรื่องประชาสังคมและสังคมการเมือง (Civil and Political Society)

กับความยินยอมพร้อมใจและการใช้อำนาจบังคับ (Consent and Coercion)

แนวความคิดเรื่องประชาสังคม (Civil Society) นี้ กรีมสกีได้นำมาจากความคิดของเฮเกล ซึ่งตามแนวคิดของเฮเกลนั้นมองประชาสังคมว่า มีลักษณะของความสัมพันธ์ และความร่วมมือของเอกชนในลักษณะต่าง ๆ เช่น ในเชิงธุรกิจการค้า (Commercial) ในเชิงของการรวมตัวเป็นสมาคมต่าง ๆ รวมทั้งสมาคมการค้า (Trade Association) เป็นต้น (Femia, 1987, p. 26)

ขณะที่กรีมสกีได้นำแนวคิดของเฮเกลมาปรับใช้ โดยมองว่า ประชาสังคมนั้นมีลักษณะของการเป็นโครงสร้างสังคมส่วนบนที่มีความสำคัญในเชิงอุดมการณ์ หรือระบบความคิด ความเชื่อผ่านทางตัวการที่เป็นสถาบัน และกลไกการครองอำนาจนำต่าง ๆ เพื่อสร้างและสืบทอด ส่งต่อความคิด ความเชื่อชุดต่าง ๆ ให้แพร่กระจายทั่วไปในสังคม สถาบันในพื้นที่ประชาสังคม ซึ่งทำหน้าที่ในการสร้างและส่งต่อชุดความคิด ความเชื่อตามที่กลุ่มหรือชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำต้องการนั้น ประกอบไปด้วยสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เป็นแหล่งรวมของความสัมพันธ์ของผู้คน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา และสื่อมวลชน

เป็นต้น สถาบันดังกล่าวจะทำหน้าที่ในการสร้างชุดอุดมการณ์หนึ่ง ๆ ขึ้นมา ตามความต้องการของกลุ่มหรือชนชั้นที่พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ และทำหน้าที่ส่งต่อ สืบทอด แพร่กระจาย อุดมการณ์ดังกล่าวด้วย ในขณะเดียวกัน การทำหน้าที่เพื่อสร้างและส่งต่ออุดมการณ์ดังกล่าวของสถาบันต่าง ๆ ในประชาสังคมนั้น จะมีลักษณะเด่นที่สำคัญคือ ปราศจากการใช้อำนาจบังคับ (Coercion) และการใช้กำลังบังคับในเชิงกายภาพ หากแต่เป็นการใช้อำนาจในลักษณะของการชักจูง โน้มนำ หรือกล่อมเกลาคความรู้ ความคิดของผู้คนเป็นหลัก เพื่อก่อให้เกิดซึ่งความยินยอมพร้อมใจ (Consent) ของคนในสังคม และก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่เป็นแบบเดียวกัน ตามความต้องการของกลุ่มหรือชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำ ส่วนสังคมการเมือง (Political Society) นั้น มีลักษณะที่แตกต่างไปจากประชาสังคม กล่าวคือ ในขณะที่ความสัมพันธ์ของผู้คนผ่านสถาบันต่าง ๆ ในประชาสังคมนั้นเป็นลักษณะของการปราศจากอำนาจบังคับ แต่ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมการเมืองจะเป็นลักษณะของการใช้อำนาจบังคับ ผ่านทางกลไกการใช้อำนาจบังคับต่าง ๆ อาทิ การใช้กำลังของกองทัพ การบังคับใช้กฎหมายฉบับต่าง ๆ ดังนั้นสถาบันหลักในสังคมการเมืองนี้จึงประกอบไปด้วย สถาบันศาล กองทัพตำรวจ รัฐบาล เป็นต้น การทำหน้าที่ของสถาบันดังกล่าวในสังคมการเมืองนั้น อาศัยการใช้อำนาจบังคับ (Coercion) เป็นหลักเพื่อให้ได้มาซึ่งการครอบงำ (Dominance) ตามความต้องการของกลุ่มหรือชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจนำเหนือชนชั้นอื่น ๆ ในสังคม ซึ่งตามแนวความคิดของกรัมสกี การใช้อำนาจครอบงำด้วยการใช้อำนาจบังคับในพื้นที่สังคมการเมือง สามารถกระทำเพื่อหวังผลสำเร็จในระยะสั้นได้สำเร็จอย่างรวดเร็ว แต่ในระยะยาวนั้นการใช้อำนาจบังคับแต่เพียงอย่างเดียว จะทำให้กลุ่มหรือชนชั้นปกครองดังกล่าวมีอำนาจเหนือชนชั้นอื่นได้ไม่ยั่งยืน

ดังนั้นกรัมสกีจึงได้เสนอว่า กลุ่มหรือชนชั้นปกครอง ผู้ต้องการสร้างภาวะการครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์เหนือสังคมใด ๆ จะต้องพยายามยึดกุมพื้นที่เหนือประชาสังคมให้สำเร็จก่อน ด้วยการใช้กลไกการครองอำนาจนำต่าง ๆ เพื่อสร้างความยินยอมพร้อมใจ (Consent) ให้เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งแม้จะต้องใช้เวลานานกว่าการใช้อำนาจหรือกำลังบังคับ แต่ก็จำเป็นต้องยึดประชาสังคมให้ได้ ส่วนการใช้อำนาจบังคับนั้นให้มีการใช้ควบคู่กันไปตามสมควร (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, หน้า 36-37)

3. สงครามขับเคลื่อน และสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Movement and War of Position)

ในการดำเนินการเพื่อสร้างภาวะการครองอำนาจนำให้เกิดขึ้นนั้น กรัมสกีได้เปรียบกับการทำสงคราม แนวคิดเรื่องสงครามขับเคลื่อน (War of Movement) และสงครามยึดพื้นที่ทางความคิด (War of Position) จึงได้ถูกนำมาใช้ โดยอธิบายว่า การทำสงครามขับเคลื่อนนั้นเป็นการทำสงคราม

ในทางยุทธวิธีทางการเมือง การที่จะสามารถเอาชนะฝ่ายศัตรู หรือฝ่ายตรงข้ามได้ จะต้องทำการบุกเพื่อยึดครองปัจจัยสำคัญของฝ่ายตรงข้ามให้ได้ อาทิ การยึดเมืองหลวง หรือสถานที่สำคัญ เป็นต้น แต่ในการดำเนินการเพื่อสร้างภาวะการครองอำนาจทำให้เกิดขึ้นเหนือชนชั้นอื่น ๆ ชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจ จะต้องดำเนินการต่อสู้เพื่อยึดกุมพื้นที่ทางความคิด (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, หน้า 37) สงครามยึดพื้นที่ทางความคิด จึงเป็นวิธีการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อให้กลุ่มทางสังคมหนึ่งขึ้นสู่อำนาจ การต่อสู้ด้วยวิธีการนี้อาศัยการต่อสู้ทางความคิดหรือการต่อสู้ทางอุดมการณ์ รวมไปถึงความเชื่อของผู้คนในประชาสังคมให้ได้ การดำเนินการยึดกุมความคิด ความเชื่อของคนในพื้นที่ประชาสังคมนี้ ถ้าสามารถเอาชนะสงครามนี้เหนือพื้นที่ประชาสังคมได้สำเร็จ การสร้างภาวะการครองอำนาจก็จะสมบูรณ์ และยั่งยืนสืบไป (วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2550, หน้า 140)

4. กลไกการครองอำนาจ และกลไกการใช้อำนาจรัฐ (Hegemonic Apparatuses and State Apparatuses)

แนวคิดเรื่องกลไกการครองอำนาจ และกลไกการใช้อำนาจรัฐหรือกลไกของรัฐ นับได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อกระบวนการสร้างภาวะการครองอำนาจให้เกิดขึ้น ตามเป้าหมายของกลุ่มหรือชนชั้นผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจ แนวคิดเรื่องกลไกการครองอำนาจ อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งใดก็ตามที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดหรือส่งผ่านความคิด (วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2550, หน้า 101) รวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย โดยส่วนใหญ่จะอยู่บนพื้นที่ประชาสังคม เนื่องจากเป็นพื้นที่ทางวัตถุของโครงสร้างส่วนบนที่เป็นอุดมการณ์ แต่ไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่แค่องค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ในประชาสังคมเท่านั้น (วนัส ปิยะกุลชัยเดช, 2550, หน้า 112) แต่ยังประกอบไปด้วยกลไกอื่น ๆ ในสังคม เช่น พรรคการเมือง ปัญญาชน นโยบายของพรรคการเมือง รัฐบาล สื่อมวลชนทุกประเภท สถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา การสร้างภาพการจัดการภาพลักษณ์ของฝ่ายผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจ เป็นต้น กลไกการครองอำนาจที่กลุ่มผู้พยายามสร้างภาวะการครองอำนาจ เป็นการสร้างความรู้สึกเห็นพ้องและยินยอมที่จะปฏิบัติตามความต้องการของชนชั้นผู้ถ่ายทอดอุดมการณ์ นอกจากนี้กลไกการครองอำนาจยังทำหน้าที่รวมถึงการสร้างจิตสำนึกให้ชนชั้นผู้ถูกรอบำ มีความรู้สึกว่าผลประโยชน์ของชนชั้นคนนั้น ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากชนชั้นปกครองหรือชนชั้นผู้พยายามครองอำนาจ โดยที่ชนชั้นผู้ถูกรอบำไม่รู้สึก หรือไม่สามารถสำนึกได้ว่าชนชั้นของตนนั้นถูกเอาเปรียบ หรือขูดรีดอย่างไร ขณะที่กลไกการใช้อำนาจรัฐนั้น จะถูกใช้เหนือพื้นที่สังคมการเมือง โดยแตกต่างจากกลไกการครองอำนาจตรงที่กลไกของรัฐนั้น ไม่ได้เป็นกลไกที่ใช้สื่อสารเพื่อสร้างชุดของอุดมการณ์ตามที่ชนชั้นผู้พยายามครองอำนาจต้องการ แต่กลไกของรัฐนั้นเป็นกลไกที่ใช้

อำนาจบังคับ เพื่อบังคับให้ประชาชนของชนชั้นต่าง ๆ ปฏิบัติ หรือไม่ปฏิบัติตามความต้องการของชนชั้นปกครองหรือผู้พยายามสร้างการครองอำนาจนำ โดยที่ทุกคนในสังคมนั้นไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ กลไกการใช้อำนาจรัฐจึงได้แก่ สิ่งใด ๆ ก็ตามที่รัฐ หรือผู้ครองอำนาจนำสามารถนำมาใช้เหนือผู้คนในสังคมทุกชนชั้น เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ตามต้องการ กลไกลักษณะนี้จะอาศัยอำนาจในการบังคับ เช่น กฎหมาย การใช้อำนาจศาล การใช้กำลังของกองทัพ และตำรวจ เป็นต้น (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, หน้า 38-39)

5. การโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำ (Counter Hegemony)

การดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำที่ไม่สมบูรณ์ กล่าวคือ ไม่สามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำเหนือพื้นที่ประชาสังคม หรือสังคมการเมืองได้เลย หรือสามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำได้ในระดับหนึ่ง ด้วยการครองพื้นที่ทางสังคมพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งได้ หรือสามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำได้ใกล้เคียง กับการครองอำนาจนำสมบูรณ์ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่เมื่อเวลาผ่านไปได้เกิดเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่บั่นทอนความชอบธรรม และลดทอนความรู้สึกยินยอมพร้อมใจของชนชั้นผู้ถูกรองงำที่มีต่อชนชั้นหรือกลุ่มผู้ครองอำนาจนำ ทำให้ในช่วงเวลาต่อมาภาวะการครองอำนาจนำนั้นถูกลดทอนลงไป กรณีทั้งหมดนี้นั้นหมายความว่า กลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำ ไม่สามารถสร้างภาวะการครองอำนาจนำได้อย่างสมบูรณ์ การครองอำนาจนำสมบูรณ์ที่กลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำ สามารถเอาชนะสงครามยึดพื้นที่ทางความคิดได้ด้วยการยึดครองเหนือพื้นที่ประชาสังคม และสังคมการเมืองนั้น ผู้คนในสังคมจะดำเนินชีวิตอย่างปกติ โดยไม่เกิดความสงสัยหรือตั้งคำถามต่อการดำเนินการต่าง ๆ ของกลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำ และไม่มีการดำเนินการใด ๆ เพื่อแสดงความคิดที่ขัดแย้งต่อความคิดหลัก หรืออุดมการณ์ตามที่กลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำต้องการ ในทางกลับกันถ้ากลุ่มผู้ดำเนินการสร้างภาวะการครองอำนาจนำสร้างภาวะการครองอำนาจนำสมบูรณ์ไม่สำเร็จ ผู้คนในสังคมส่วนหนึ่งที่ตระหนักรู้ได้ว่า ตนหรือชนชั้นหรือกลุ่มของตนได้ถูกดำเนินการครองอำนาจนำเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มหรือชนชั้นผู้ครองอำนาจนำ กลุ่มคนที่ตระหนักรู้นี้จะได้แสดงออก หรือเผยให้เห็นถึงการดำเนินการใด ๆ เพื่อเป็นการโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำของชนชั้นผู้ครองอำนาจนำ ทั้งนี้การโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำของกลุ่มคนหรือชนชั้นอื่นในสังคม อาจเป็นไปเพียงเพื่อแสดงให้เห็นให้ผู้ครองอำนาจนำได้เห็นและรับรู้ว่าอำนาจของตนนั้นถูกท้าทาย หรือแม้กระทั่งโต้ตอบต่อการครองอำนาจนำ เพื่อโค่นล้มกลุ่มผู้ดำเนินการครองอำนาจเก่า และนำไปสู่การก้าวไปเป็นกลุ่มผู้ดำเนินการครองอำนาจนำกลุ่มใหม่ก็เป็นได้ (วัชรพล พุทธรักษา, 2549, หน้า 39)

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องกบฏผู้มีบุญ ที่ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ในงานวิจัยครั้งนี้ ประกอบไปด้วย วิทยานิพนธ์ ได้แก่งานของ ไพฑูรย์ มีกุลส, นงลักษณ์ ลิ้มศิริ บทความในหนังสือ ได้แก่งานของ พรเพ็ญ อันตระกูล สุวิทย์ ชีรสาศวัต สมโชติ อ่องสกุล บทความในวารสาร ได้แก่งานของ วราภรณ์ เรืองศรี และหนังสือ ได้แก่งานของ จักรทิพย์ นาคสุภา

ไพฑูรย์ มีกุลส (2515) กล่าวว่า กบฏผู้มีบุญภาคอีสานที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ.2444-2445 มีสาเหตุกว้าง ๆ อยู่ 3 ประการคือ สาเหตุที่เกิดจากสภาพทางการเมือง สาเหตุที่เกิดจากสภาพทางเศรษฐกิจ และสาเหตุที่เกิดจากสภาพทางสังคม โดยสาเหตุทางการเมืองนั้น เริ่มจากไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสตั้งแต่ พ.ศ.2436 ทำให้ฐานะทางการเมืองของรัฐบาลไทยที่เคยมีลดลง บวกกับการเมืองภายในประเทศมีการปฏิรูปการปกครอง เมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองอยู่ในสภาพที่ไม่แน่นอน ทำให้บุคคลบางคนฉวยโอกาสก่อจลาจล สาเหตุทางเศรษฐกิจเป็นเพราะทางราชการประกาศเก็บเงินส่วยโดยมีการกำหนดอัตราที่แน่นอน ทำให้กรมเมืองบางเมืองที่เคยได้รับผลประโยชน์จากการเก็บส่วยไพร่ขาดรายได้ไป อีกทั้งเงินส่วยที่เพิ่มขึ้นนั้นส่งผลต่อชาวบ้านที่เสียส่วย เนื่องจากสังคมการผลิตของชาวอีสานนั้นเพื่อยังชีพมากกว่าการค้าขาย อีกทั้งปีที่เกิดเหตุการณ์กบฏ อีสานเกิดภัยแล้งทำให้ผลผลิตน้อยลง ส่วนสาเหตุทางสังคม คือความไม่พอใจของราษฎรกับการเก็บส่วยของรัฐ รวมไปถึงการซื้อขายก็เป็นไปอย่างยากลำบาก เพราะต้องทำพิมพ์รูปพรรณก่อนจึงจะซื้อขายกันได้ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ราษฎรขาดการศึกษา จึงทำให้เกิดการชักจูงได้ง่าย นอกจากสาเหตุข้างต้นแล้ว การเกิดกบฏครั้งนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างไรเหตุผล แต่มีแผนการและขั้นตอน เริ่มจากมีหมอลำกระจ่ายออกไปทั่วอีสาน เพื่อขยายข่าวว่าผู้มีบุญกำลังจะมาช่วยปราบทุกข์เข็ญ จากนั้นลายแทงคำพยากรณ์จึงเกิดขึ้นตามมาด้วยการอ้างตัวเป็นผู้มีบุญ การอ้างตัวเป็นผู้มีบุญปรากฏทั่วทั้งอีสานแต่มีกลุ่มใหญ่ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มอ้ายบุญจัน กลุ่มอ้ายเล็ก กลุ่มอ้ายมัน กลุ่มที่ถูกรัฐปราบปรามรุนแรงที่สุดคือ กลุ่มอ้ายมัน หลังจากนั้นรัฐก็สามารถปราบปรามกบฏกลุ่มอื่น ๆ ได้อย่างไรก็ดี การเกิดกบฏผู้มีบุญได้แสดงให้เห็นว่าการปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานนั้นยังไม่ประสบความสำเร็จ ข้อบกพร่องนี้ทำให้รัฐหันมาให้ความสนใจอีสานมากขึ้น

นงลักษณ์ ลิ้มศิริ (2524) ศึกษาเรื่องความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445 เป็นการศึกษาถึงกบฏหัวเมืองอีสานในรูปแบบของกบฏผู้มีบุญระหว่าง พ.ศ. 2352-2445 ตั้งแต่สมัยที่ภูมิภาคนี้มีสภาพความเป็นบ้านเมืองชัดเจนขึ้นจนถึงปีที่ฝ่ายรัฐบาลสามารถปราบปรามกบฏผู้มีบุญครั้งใหญ่ของหัวเมืองอีสานได้ โดยรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ จากเอกสารราชการ เอกสารท้องถิ่น และเอกสารทั่วไป จากการศึกษาพบว่า กบฏมีรูปแบบที่เหมือนกันประการหนึ่งคือ บรรดาผู้มีบุญทั้งหลายมักจะอ้างถึงอำนาจที่ตนได้รับมอบหมายมาเป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาจากชาวบ้าน

นงลักษณ์กล่าวว่ากลุ่มกบฏนั้นไม่ได้เป็นขบวนการเดียวกันโดยแบ่งประเด็นสำคัญไว้ดังนี้ประการแรก วัตถุประสงค์และอุดมการณ์ที่แตกต่างกันออกไป โดยแบ่งได้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่ต้องการอำนาจและความเป็นใหญ่ทางการเมือง เช่น กลุ่มอ้ายบุญจัน และองค์มัน ถึงทั้งสองกลุ่มจะมีเป้าหมายที่เหมือนกันแต่ก็ไม่ได้เป็นพวกเดียวกัน อีกกลุ่มคือกลุ่มที่ต้องการความศรัทธาและลบล้างการระจากผู้ที่มีความเชื่อถือ ประการที่สอง มีบางกลุ่มที่ใช้เรื่องเชื้อชาติเป็นเครื่องมือในการยุยงให้ชาวบ้านต่อต้านรัฐ เช่น พระครูอิน วัดหนองอีตุ้ม ยโสธร ประการที่สาม จุดเริ่มต้นของความวุ่นวายไม่ได้เกิดจากเรื่องภูมิหลังหรือเชื้อชาติ แต่เป็นเพราะข่าวลือจากหนังสือคำพยากรณ์ ตลอดจนการตื่นว่าก่อนกรวดจะกลายเป็นเงินเป็นทอง สรุปได้ว่ากบฏผู้มีบุญพ.ศ.2444-2445 ไม่ใช่เรื่องของขบวนการ แต่มีลักษณะเป็นเอกเทศ การที่มีผู้มีบุญเกิดขึ้นมากมายนั้นเป็นเพราะสถานการณ์ขณะนั้นเอื้ออำนวย ไม่ว่าจะเป็นความสับสนทางการเมืองทั้งภายในและภายนอก สภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ล้าหลัง เมื่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ได้เป็นเรื่องของขบวนการ ก็อาจจะกล่าวได้ว่าการตั้งตัวเป็นผู้มีบุญขณะนั้น (ยกเว้นกลุ่มอ้ายบุญจันและองค์มัน) เป็นเพียงปรากฏการณ์หนึ่งของสังคม ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อในเรื่องอำนาจของผู้มีบุญ แต่สำหรับรัฐกลับมองว่าเป็นเรื่องอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐ

พรเพ็ญ อันตระกูล และอัจฉรา กุมพพิสมัย (2526) ได้สรุปแนวความคิดสำคัญที่ปรากฏอยู่ในแนวการวิเคราะห์ลักษณะร่วมของกบฏในสังคมไทยไว้ 2 ประการ คือ

1. เป็นกบฏชนกลุ่มน้อยหรือกบฏท้องถิ่นในสังคม ที่ถูกบังคับให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยอีกสังคมหนึ่ง ซึ่งมีระบบวัฒนธรรมและอำนาจทางการเมืองที่แตกต่างและเหนือกว่า (ผู้ปกครองจากส่วนกลาง เจ้าอาณานิคม)

2. เป็นกบฏของชาวนาด้วยจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชาวนา เมื่อถูกกดขี่ขูดรีดในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม (การเก็บภาษี ความรู้สึกด้อยทางเชื้อชาติ ความรู้สึกด้อยทางการเมือง)

โดยการแบ่งนี้ไม่ใช่การแบ่งโดยเด็ดขาด แต่เป็นการแยกให้เห็นความสำคัญของการใช้คำเพื่อสื่อความหมายของการกบฏ แท้จริงแล้วสามารถเชื่อมโยงความแตกต่างของทั้งสองเข้าด้วยกันได้ คือ ต่างเป็นเรื่องที่มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานรองรับ และเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

เรื่องวัฒนธรรมเป็นจุดสำคัญสำหรับการวิเคราะห์การกบฏได้ชัดเจน แนวความคิดในเรื่องวัฒนธรรมของสังคมที่สะท้อนความแตกต่างที่ไม่กลมกลืนนั้น เห็นได้ชัดจากความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมใหญ่ กับวัฒนธรรมย่อย ความแตกต่างนี้ทำให้เกิดสังคมขึ้นสองระดับ สังคมเมืองหรือสังคมของผู้ปกครองเป็นวัฒนธรรมใหญ่ ในขณะที่สังคมชนบทของชาวนาผู้ถูกปกครองเป็นวัฒนธรรมย่อย ทั้งสองสังคมมีวัฒนธรรมที่ไม่ตัดเทียมกัน จะเห็นลักษณะท้องถิ่นนิยม

(Localism) เกิดขึ้นในสังคมชาวนา ลักษณะนี้จะนำไปสู่การต่อต้านรัฐได้ในภาวะปกติ นั่นก็คือ ขอบเขตการเข้าใจของชาวนาเกี่ยวกับเรื่อง รัฐ ไม่ได้ถูกกำหนดโดยความเข้าใจและความต้องการจะให้เป็นของผู้ปกครอง กลับถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นเอง ลักษณะท้องถิ่นนิยมอาจนำไปสู่การต่อต้านอำนาจรัฐได้ในภาวะแวดล้อมต่าง ๆ ด้วย

ความแตกต่างทางวัฒนธรรมถูกกระตุ้นให้เกิดความตึงเครียดขึ้น โดยภาวะเช่นการปฏิรูปจากส่วนกลางขยายตัวเข้าไปก่อความเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมย่อยในท้องถิ่นรอบนอก ลัทธิอาณานิคมขยายตัวเข้าไปเพื่อครอบงำการผลิต ในสังคมที่ห่างไกลจากความควบคุมของอำนาจรัฐ ส่วนการฟื้นฟูเมืองและมีวัฒนธรรมย่อย เกิดความปั่นป่วนทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของอำนาจรัฐส่วนกลาง ด้วยเหตุและปัจจัยต่าง ๆ ทำให้ความเชื่อในเรื่องอำนาจในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลง เกิดความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจในสังคมที่ล้าหลัง ซึ่งถูกทอดทิ้งจากรัฐส่วนกลาง การกดขี่ขูดรีดภายในอย่างหนักจากรัฐส่วนกลาง สิ่งเหล่านี้ช่วยทำให้เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐในรูปของความรุนแรงเร็วขึ้น ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดความเคลื่อนไหวในหมู่ชาวนาก็คือ ความเชื่อพระศรีอารีย ความเชื่อผู้มีบุญ ผู้มีอำนาจ ผู้วิเศษ และผู้แสดงตัวอยู่เหนือธรรมชาติต่าง ๆ หรืออีกในหนึ่งก็คือ วัฒนธรรมย่อยของชาวนาถูกเรียกคืน (Revivalism) ขึ้นมาเพื่อต่อต้านวัฒนธรรมใหญ่ โดยการเกิดขึ้นของผู้นำที่มีลักษณะขู่วิเศษ (Vitalism) ของประชาชน (ผู้มีบุญ ผู้วิเศษ ฯลฯ) ร่วมมือกับผู้นำท้องถิ่นที่สูญเสียอำนาจ หรือเป็นผู้นำท้องถิ่นที่สูญเสียอำนาจเอง หรืออาจเป็นผู้นำท้องถิ่นระดับต่าง ๆ ที่ได้รับความกดดันในเรื่องเศรษฐกิจ เชื้อชาติ และความคืบหน้าทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของจิตสำนึก

แนวความคิดต่าง ๆ ที่ได้ใช้ศึกษาอธิบายเรื่องกบฏต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์สังคมไทยนั้นมีจุดมุ่งหมายที่เห็นได้ชัดเจน คือ อธิบายการต่อต้านรัฐที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น การตีความที่แปลกแตกต่างกันไปนั้นเป็นเพราะ การเลือกมุมมองของผู้ศึกษา ผู้เน้นเหตุการณ์และสถานการณ์จะเรียกกบฏไปต่าง ๆ กัน เช่น กบฏขุนนาง กบฏลาว กบฏผู้มีบุญ กบฏผู้วิเศษ กบฏเงี้ยว ฯลฯ แต่ผู้เน้นเรื่องระบบวัฒนธรรม (ความคิด การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม) กับความเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง จะถือว่า กบฏ เหล่านี้แท้จริงก็คือ กบฏชาวนา

ในมุมมองของพรเพ็ญ อันตระกูล ยังกล่าวว่า สังคมไทยปัจจุบันได้ผ่านประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีความเคลื่อนไหวของประชาชน ความเคลื่อนไหวดังกล่าวในอดีตมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมและอุดมการณ์ทางศาสนา หรือประเพณีและพิธีกรรม ความขัดแย้งทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นกับรัฐได้ถูกขจัดเลือนหายไป โดยรูปแบบการปกครองใหม่และโดยขบวนการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในระบบทุนนิยม ซึ่งมีส่วนทำให้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการต่อสู้ของชาวนาในปัจจุบัน และในสังคมที่ล้าหลังได้แสดงรูปแบบของ ความเชื่อ เดิมออกมามากยิ่งขึ้น ความ

เชื่อพระศรีอารีย์และกบฏผู้มีบุญ จึงเป็นปรากฏการณ์รูปหนึ่งในอดีตของสังคมไทย ที่เป็นสัญลักษณ์แทนความเกี่ยวข้องระหว่าง ศาสนา กับ เสรีภาพ ของมนุษย์อย่างแน่นนอน

สุวิทย์ ชีรสอวัต (2542) ได้รวบรวมเรื่องกบฏหมอลำโสกาไว้ดังนี้ หมอลำโสกา พลตรี เป็นลูกชาวนา เกิดที่จังหวัดขอนแก่น ในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียนหนังสือจากวัดและสามารถอ่านตัวธรรมตัวขอมได้ หมอลำโสกาเป็นคนที่มีความจำดี สามารถจำคัมภีร์ต่าง ๆ ได้มากมาย นอกจากนี้ยังรู้พิธีกรรมบวงสรวงต่าง ๆ เรียนวิชาหมอลำและเป็นหมอลำที่มีชื่อเสียง บุคลิกของหมอลำโสกา นั้นเป็นคนที่มีหน้าตาดี กล้าพูดกล้าทำ และได้รับความชื่นชอบจากชาวบ้าน ส่วนสาเหตุที่หมอลำโสกา กลายเป็นกบฏก็เพราะไม่พอใจการครอบงำทางวัฒนธรรมและการทุจริตจากรัฐ คือ การขยายระบบโรงเรียนของรัฐ เพื่อให้เด็กไทยทุกคนได้เรียนหนังสือ ไทย แต่หมอลำโสกาไม่เห็นด้วยกับเรื่องนี้ เพราะเห็นว่าโรงเรียนจะทำให้เด็กอีสานกลายเป็นคนไทย เด็กเหล่านี้ควรเรียนหนังสือจากวัด เหมือนกับคนรุ่นเก่า เพื่อที่จะได้เรียนภาษาธรรมเพราะภาษาไทยกินเด็ก แต่ภาษาธรรมเป็นภาษาที่สอนให้คนเป็นคนดีอยู่ในศีลธรรม หมอลำโสกายังต่อต้านกฎหมายป่าไม้ ซึ่งกำหนดให้การตัดไม้ ต้องขออนุญาตจากกรมป่าไม้ก่อนและต้องเสียค่าธรรมเนียม หมอลำโสกาเห็นว่าต้นไม้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ รัฐไม่ใช่ผู้ปลูกต้นไม้เหล่านั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องขออนุญาตและเสียค่าธรรมเนียม อีกเรื่องก็คือภาษีที่ดิน เนื่องจากดินเกิดเองตามธรรมชาติและกว่าจะมาเป็นไร้เจ้าของ ต้องตรากตรำ คัด ไม้ ขุดต่อ ยกคันนา จึงไม่มีเหตุจำเป็นใดที่ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2547) กล่าวว่า การเกิดกบฏผู้มีบุญอีสานทุกครั้งมีเป้าหมายที่จะหลุดพ้นจากอำนาจรัฐ และสร้างระบบใหม่ที่เป็นอิสระจากรัฐขึ้นมาแทนที่ โดยเชื่อมั่นว่ายุคของมิลลัสยูนิ (ยุคต่ำสุด) ใกล้จะมาถึง ลักษณะร่วมของอุดมการณ์เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทางประวัติศาสตร์ศาสนา และใช้ประวัติศาสตร์เวียงจันทร์ (บางกรณีก็ปรากฏชัดเจน เช่น กบฏหนองหมากแก้ว) สำหรับกบฏผู้มีบุญ พ.ศ.2544-2545 มีเป้าหมายไม่ต่างจากการเกิดกบฏผู้มีบุญครั้งอื่น ๆ คือ ต้องการหลุดพ้นจากอำนาจรัฐ แต่วิธีการที่นำมาใช้นั้นแตกต่างออกไป โดยเริ่มจากมีหมอลำคำทำนาย จดหมายลายแทง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ใช้สร้างเอกลักษณ์ร่วมกัน (Collective Identity) ระหว่างชาวบ้านและผู้นำขบวนการ นอกจากนี้ฉัตรทิพย์ยังกล่าวว่า อุดมการณ์ของกบฏผู้มีบุญที่เกิดขึ้นมาเกือบ 300 ปี ตั้งแต่กบฏบุญกว้าง ยังคงดำรงอยู่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ก็อาจจะมีรูปแบบหรือวิธีการที่เปลี่ยนไป เป็นการแข็งข้อที่สงบมากขึ้น ใช้วิธีการที่สันติ นั้นอาจอธิบายได้ว่าระยะหลังทางฝ่ายกบฏปราศจากอาวุธที่จะเทียบกับรัฐบาลสมัยใหม่ได้ และสามารถสรุปได้ว่า อุดมการณ์ของกบฏผู้มีบุญอีสานเป็นอุดมการณ์ของชนชั้นชาวนา กบฏผู้มีบุญคือ กบฏชาวนา ที่ยังคงมีจิตสำนึกแบบสังคมนิยมบุพกาล และเมื่อเปรียบเทียบกับกบฏชาวนาในภาคอื่นของไทยพบว่า ไม่มีลักษณะ

เป็นกบฏผู้มีบุญ แสดงให้เห็นว่ากบฏชาวนาฮีซานนั้นยังล้าหลังอยู่มาก จนนำเอาความเชื่อและความ
ใฝ่ฝันถึงสังคมที่สมบูรณ์พูนสุข อันเกิดจากผู้มีบุญหรือพระศรีอาริย์มาเป็นอุดมการณ์ของการกบฏ
ได้

วราภรณ์ เรื่องศรี (2550) ทำการศึกษาเรื่อง ข้อสังเกตเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์
กับสังคมไทย กรณี กบฏอ้ายสาเกียดโง้ง พ.ศ.2358 จุดประสงค์ของการศึกษาเรื่องนี้ก็เพื่อ ทำความ
เข้าใจขบวนการเคลื่อนไหวซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ และกบฏผู้มีบุญในยุคก่อน
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เพื่อไขปริศนาการเคลื่อนไหวภายใต้
ข้อจำกัดของถ้อยความคิดเดิม ซึ่งให้ความสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าว ในลักษณะ
สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาหลังจากนั้น ผ่านประเด็นเรื่องการดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง
ในรัชกาลที่ 5 และการเข้ามาของอาณานิคม โดยการหยิบยกกรณีอ้ายสาเกียดโง้งขึ้นมาอธิบาย โดย
พิจารณาความเป็นมาของกลุ่ม ตลอดจนชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้เข้าร่วมที่สัมพันธ์กับมิติตความเชื่อ
อยู่ก่อนหน้า โดยเฉพาะกลุ่มข้า ผู้เข้าร่วมหลักของขบวนการ ซึ่งจัดว่าเป็น ไพร่ส่วยและต้องส่งส่วย
ให้กับผู้ปกครองท้องถิ่นและรัฐสยาม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่าง ข้า กับ ผู้นำ (สาเกียดโง้ง) จาก
ผลการศึกษาพบว่า การรวมตัวของข้ามิได้เกิดจากความเชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์ของผู้นำ หรือโลกหน้า
เพียงอย่างเดียวหากต้องการปฏิบัติจริงในโลกนี้ ซึ่งผู้นำต้องสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ ในลักษณะ
ความเชื่อในพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยมที่เกิดขึ้นในช่วงอยุธยาตอนปลาย ซึ่งวราภรณ์ตั้งข้อสังเกต
ไว้ว่า การเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องพระศรีอาริย์ และกบฏผู้มีบุญในยุคก่อนต้น
พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นดังภาพสะท้อนของการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชนชั้นนำ ที่มีการหยิบยืม
ลักษณะผู้นำในวัฒนธรรมของชนชั้นล่างมาปรับใช้ เพราะฐานในการคิดเรื่อง โลกนี้และโลกหน้า
หรือ อภินิหารและมนุษยนิยม ต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมที่ไม่สามารถแยกขั้วออกจาก
กันได้อย่างชัดเจน

สม โชติ อ่องสกุล (2527) บทความของสมโชติเป็นการเสนอพฤติการณ์ทำนองกบฏอีก
ฉากหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดในภาคใต้ เมื่อ ร.ศ.128-ร.ศ.130 (พ.ศ.2453-2454) โดยฝ่ายกบฏอ้าง
ตนเป็นผู้วิเศษ และมีอดีตผู้บุญร่วมอุดมการณ์ด้วย

ขบวนการกบฏผู้วิเศษในชายแดนภาคใต้เริ่มขึ้นจริงเมื่อใดไม่มีหลักฐานระบุ เพราะก่อน
ร.ศ.128 มีผู้อ้างตัวเป็นผู้วิเศษปรากฏในพระราชพงสาวดาร อย่างไรก็ตามจากพฤติการณ์ของกบฏ
ผู้วิเศษ ร.ศ.128-ร.ศ.130 ชี้ให้เห็นว่า คงเกิดขึ้นหลังจากที่รัฐบาลไทยใช้กฎข้อบังคับสำหรับ
ปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ.120 เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2444 เพราะกฎข้อบังคับฉบับ
ดังกล่าวทำให้รัฐบาลไทยเข้าไปมีบทบาทในการปกครองดินแดนส่วนนั้นอย่างเต็มที่ ซึ่งความไม่
พอใจแก่เจ้าเมืองที่เคยปกครองกันแบบกินเมืองเป็นอันมาก จนถึงกับเคยคบคิดกันก่อกบฏใน

ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) อับดุลกาเดร์ บินสาริมัน อดีตพระยาตานี ผู้นำในการต่อต้านกบฏซอชิงคัมบับ ดังกล่าว จนถูกปลดออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองปัตตานี และถูกเนรเทศไปกักขังที่มณฑลพิษณุโลก ระยะเวลาหนึ่งนั้น ก็กลับมาทำที่ชวนสงสัยว่าอยู่เบื้องหลังกบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128-ร.ศ.130 ด้วย เพราะปรากฏว่าบริเวณที่มีการชุมนุมกำลังของพวกวิเศษซึ่งปะทะกันครั้งแรกใน ร.ศ.128 นั้นเป็นส่วนของ อับดุลกาเดร์

ผู้นำขบวนการกบฏผู้วิเศษ ร.ศ.128 เป็นผู้มีความรู้ทางศาสนาอิสลาม เป็นที่นับถือของ บรรดามุสลิม และมีความรู้ทางไสยศาสตร์ จึงอ้างตัวเป็นผู้วิเศษได้ วิธีการที่ผู้นำกบฏใช้ในการ ชักชวนราษฎรให้ร่วมกันต่อต้านการปกครองของไทย คือ แยกย้ายกันออกประชุมเกลี้ยกล่อม ราษฎร โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับศาสนาเป็นสื่อ และอาศัยความรู้ทางไสยศาสตร์เป็นเครื่องมือ คือ เมื่อมีการประชุมผู้ศรัทธาในศาสนา ผู้นำกบฏก็อ้างตัวเป็นผู้วิเศษบอกมนต์คาถาป้องกันอาวุธ และ มอบด้ายสีแดงให้ผูกป้องกันภูตผีปีศาจ ทำให้ราษฎรจำนวนหนึ่งหลงเชื่อ แต่ยังมีพื้นที่พวกกบฏจะ เริ่มดำเนินการก็ถูกรัฐปราบปรามเสียก่อน ปฏิบัติครั้งแรกในร.ศ.128 เป็นเพียงตระเตรียมการ จึง เกิดปะทะกันโดยบังเอิญ ทำให้ไม่สามารถทราบเป้าหมายโจมตีของกบฏชัดเจน แต่ต่อมาเมื่อวันที่ 3 กันยายน ร.ศ.130 กบฏผู้วิเศษจำนวนหนึ่งร้อยคน พร้อมอาวุธ ปืน มีด คาน ครบมือ บุกล้อมตึกเจ้า พนักงานที่ตำบลจินา แขวงอำเภอยะหา จังหวัดยะลา เป็นการประกาศชัดว่าเป้าหมายโจมตี คือ กลไกรัฐประจำท้องถิ่น จากการสืบสวนปรากฏว่าพัฒนาของขบวนการผู้วิเศษได้รับการ สนับสนุนจากผู้ที่เข้าร่วมในกบฏผีบุญมณฑลอีสาน โดยพวกผีบุญถูกเนรเทศจากมณฑลอีสานไป กักขังที่มณฑลนครราชสีมา ได้แหกคุกมาทำหน้าที่เป็น เสนาธิการ ให้กบฏผู้วิเศษและเป็นผู้ นำ ในการบุกโจมตีสถานที่ราชการร่วมกับผู้นำที่เป็นมุสลิม ดังปรากฏในรายงานตอนหนึ่งว่า “...หัวหน้าของผู้วิเศษเป็นลาว คนจุมกโคที่หนีจากเมืองสงขลา กับแขกชื้อตาเยเป็นคนอำเภอ เทพา...” ปฏิบัติารุนแรงของกบฏผู้วิเศษ ร.ศ.130 จึงเกิดจากความคิดร่วมกันของผู้วิเศษภาคใต้ กับ ผีบุญแห่งภาคอีสาน ซึ่งการร่วมมือกันทั้งสองฝ่าย สะท้อนให้เห็นว่า อุดมการณ์ เป้าหมาย และ วิธีการของผู้วิเศษกับผีบุญไม่แตกต่างกันมากนัก ผู้วิเศษกับอดีตผีบุญจึงสามารถร่วมมือกันแสดง ปฏิบัติารุนแรงด้วยกันได้ แต่น่าเสียดายที่การสืบสวนเรื่องนี้ของทางราชการไม่มีประสิทธิภาพ เพียงพอ จึงไม่ปรากฏผลการสืบสวน

อย่างไรก็ตามไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับแนวคิดของกบฏผู้วิเศษมากนัก จึงไม่อาจกล่าวได้ ว่าแนวความคิดของกบฏผู้วิเศษมีการอ้างอิงเรื่อง โลกพระศรีอาริย์มากนักน้อยเพียงใด ในบทความนี้เป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตและเทียบเคียงกับหลักฐานที่ปรากฏสำหรับเป็นข้อมูลในการวินิจฉัยของ ผู้รู้ต่อไป

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง “ความเชื่อที่ปรากฏในกบฏผู้มีบุญ พ.ศ.2444-2445 กรณีศึกษาภูกองคัมน์” มีข้อสรุปเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่มีมาในอดีต ดังนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกบฏผู้มีบุญพ.ศ.2444-2445 นั้นล้วนแต่กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดกบฏในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรืออธิบายแบบ 3 ปัจจัยประกอบกัน คือ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่น ในงานของไพฑูรย์ มิกุล (2515) ส่วนนงลักษณ์ ลัมศิริ (2524) ได้รวบรวมข้อมูลไว้อย่างละเอียด กว้างขวางอื่นๆ มีการแบ่งวัตถุประสงค์ของกบฏแต่ละกลุ่ม และอุดมการณ์ของกลุ่มอย่างชัดเจน แต่ก็ยังมีข้อมูลในบางส่วนที่ขัดกัน ทำให้มีแนวทางอธิบายที่ต่างกันไป ส่วน จักรทิพย์ นาดสุภา (2547) ยกประเด็นความยากลำบากในการเสวยสุขมาเป็นตัวตั้งในการก่อกบฏ แต่ข้อมูลของการเสวยสุขก็ยังไม่ชัดเจนในตัวของมันเอง บวกกับวิธีการผลิตแบบเอเชียและจิตสำนึกแบบบุพกาลซึ่งขยายความเพียงว่าเป็นอุดมการณ์ที่ปฏิเสธรัฐ โดยไม่ทราบว่าจะแตกต่างหรือเหมือนกับจิตสำนึกแบบอื่นที่ปฏิเสธรัฐอย่างไร ส่วนพรเพ็ญ อ้นตระกูล (2527) เป็นการรวบรวมแนวคิดที่ปรากฏในแนวการวิเคราะห์ลักษณะร่วมของกบฏในสังคมไทยเพื่อช่วยต่อการทำความเข้าใจเท่านั้น

แนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับกบฏผู้มีบุญที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้พบว่า ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Method) เป็นตัวตั้ง โดยการใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นส่วนใหญ่ เช่น ในงานของ ไพฑูรย์ มิกุล (2515); นงลักษณ์ ลัมศิริ (2524); วรากรณ์ เรืองศรี (2550) เป็นต้น ทำให้ขาดมิติของความรู้เกี่ยวกับชนชั้นล่างหรือชนชั้นชาวนาที่อยู่ในขบวนการ ถึงกระนั้นก็ตามอาจเป็นสิ่งที่ยากในการจะเก็บข้อมูลในส่วนนี้ เพราะเรื่องดังกล่าวผ่านมาเป็นระยะเวลานาน แต่ประวัติศาสตร์เหล่านั้นยังคงปรากฏอยู่ แม้จะเป็นเพียงเรื่องเล่าขานกันต่อ ๆ มา นั่นอาจจะสะท้อนผลของอดีตและทำลายความคิดของผู้ที่สนใจศึกษาต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

กบฏผู้มีบุญ ที่พบในงานเขียนและงานวิจัยหลาย ๆ ชิ้นด้วยกัน เป็นการกล่าวถึง การกระทำของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ที่มีผู้นำอ้างตัวเป็นผู้วิเศษ ผู้มีบุญ ได้รับอาณัติจากตำนานความเชื่อ มีการกระทำที่ต่อต้านผู้ปกครองด้วยวิธีการรุนแรงหรือไม่รุนแรงก็ตาม แต่การกระทำนั้นฝ่ายผู้ปกครองเห็นว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐจึงทำการปราบปราม และตั้งข้อหาว่าเป็นกบฏ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของผู้นำที่อ้างตัวเป็นผู้วิเศษหรือผู้มีบุญ การกบฏในลักษณะนี้จึงถูกเรียกว่า “กบฏผู้มีบุญ”

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้แตกต่างจากงานเขียนและงานวิจัยชิ้นอื่น ๆ ตรงที่ผู้วิจัยเลือกที่จะใช้คำว่า “ขบวนการผู้มีบุญ” แทน “กบฏผู้มีบุญ” เพราะ คำว่ากบฏขึ้นอยู่กับมุมมองจากจุดไหน ถ้ามองจากจุดของผู้ปกครอง การกบฏอาจเป็นสิ่งที่ไม่ชอบธรรมไม่ควรเกิดขึ้น แต่ถ้าเป็นจุดของอีก

ฝ่าย ซึ่งเป็น “ผู้ถูกระทำ” ในเหตุการณ์นั้น ๆ แล้วเปลี่ยนสถานะเป็น “ผู้กระทำ” ไม่ใช่จาก “ผู้กระทำ” แล้วเปลี่ยนเป็น “ผู้ถูกระทำ” ตามความหนักเบาของเหตุการณ์ ดังนั้นคำว่า “กบฏผู้มีบุญ” ในที่นี้ จึงเป็นการจำกัดความโดยชนชั้นปกครองและรุนแรงสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยจึงเลือกใช้คำว่า “ขบวนการผู้มีบุญ” แทน และกรณีศึกษาที่ผู้วิจัยเลือกศึกษาคือ กลุ่มองค์กรนั้นก็ถือว่าเป็น ขบวนการผู้มีบุญเช่นกัน โดยผู้วิจัยกำหนดนิยามของขบวนการผู้มีบุญไว้ดังนี้

ขบวนการผู้มีบุญ หมายถึง บุคคล หรือ คณะบุคคล ที่มีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมใหม่ เนื่องจากสังคมที่เป็นอยู่ ณ ขณะนั้นไม่มีความชอบธรรม โดยอาศัยความเชื่อเรื่องผู้มีบุญมาเป็น ตัวเชื่อมในการรวมตัวกันขึ้น